

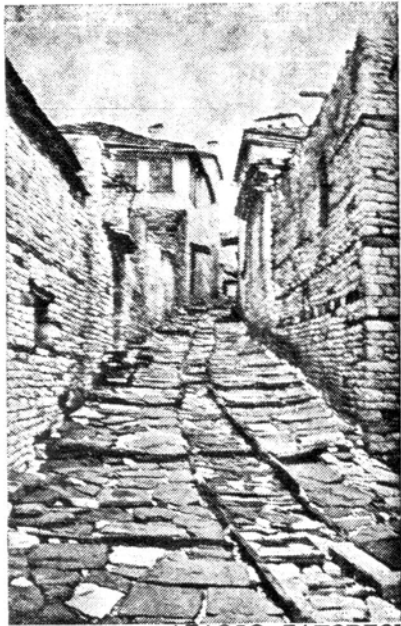

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ	5
2. ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'	
1. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	10
2. ΜΙΚΡΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ	11
3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ (Ανθρωπογενές Περιβάλλον)	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'	
1. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'	
1. ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	21
Α. Πρωτογενής παραγωγή	
1. Γεωργία	21
2. Κτηνοτροφία	22
3. Δασοκομία	22
4. Αλιεία	22
5. Εκτροφές	23
Β. Δευτερογενής τομέας	23
Γ. Τριτογενής τομέας	23
Δ. Φυσικό Περιβάλλον	
1. Βλάστηση	27
2. Χλωρίδα	27

	σελ.
3. Πανίδα	28
4. Γενική κατάσταση οικοσυστημάτων	28
5. Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'	
Α. Προϋποθέσεις ανάπτυξης	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'	
1. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	
Α. Πρωτογενής τομέας	
1. Γεωργία	36
2. Κτηνοτροφία	37
3. Δασοκομία	38
4. Αλιεία	39
5. Εκτροφές	39
Β. Δευτερογενής τομέας	40
Γ. Τριτογενής τομέας	41
Δ. Φυσικό περιβάλλον	42
2. ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ	45
3. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ	45
Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 1	
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ	48
Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 2	
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ	52
Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 3	
ΓΕΝΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	74
ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	76
Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 4	
ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	83

+

ΔΙΑΔΟΧΟ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι 45 κοινότητες του Ζαγορίου καταλαμβάνουν μια έκταση 1000km² και έχουν συνολικό πληθυσμό 2.600 κατοίκους. Όχι μόνο τα ιστορικά δεδομένα αλλά και καθαρά λόγοι προσπέλασης το χωρίζουν σε Ανατολικό, Κεντρικό και Δυτικό Ζαγόρι. Όλη η περιοχή βρίσκεται σε υψόμετρο που κυμαίνεται από 600m. μέχρι 2480m., που είναι η ψηλότερη κορυφή της Γκαμήλας. Είναι ένας χώρος κλειστός, με μια δεδομένη κοινωνική σύνθεση, όπου δεν εγκαταστάθηκαν προσφυγικοί πληθυσμοί.

Η μη προσπελασιμότητα του χώρου, η εγκατάλειψη, η πληθυσμιακή απογύμνωση, ο οικονομικός μαρασμός, η έλλειψη κυβερνητικού ενδιαφέροντος, η πλούσια πανίδα και χλωρίδα, η ιδιαιτερότητα της αρχιτεκτονικής των οικισμών του και η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά είναι τα χαρακτηριστικά του Ζαγορήσιου χώρου.

Η συγκρότηση της ομάδας που δούλεψε στο Ζαγόρι, δεν απέβλεπε στη σύνταξη μιας αναπτυξιακής μελέτης της περιοχής. Εκτός τούτου, ο χρόνος που διέθετε -τρεις εβδομάδες- η μεγάλη έκταση της περιοχής και η σύνθεσή της, δεν επέτρεπαν τέτοιο εγχείρημα.

Πιστεύω ότι έστω και κάτω απ' αυτές τις προϋποθέσεις η ομάδα κατόρθωσε να μαζέψει σημαντικά σε αριθμό στοιχεία, ι-

κανοποιητικού ποιοτικά επιπέδου και να καταλήξει σε ουσιαστικές εναλλακτικές αναπτυξιακές προτάσεις για το Ζαγόρι.

Επισημαίνουμε όμως στο σημείο αυτό ότι, εκτός από τις εναλλακτικές προτάσεις της ομάδας, επιτεύχθηκαν για πρώτη φορά στόχοι όπως το άνοιγμα του Πανεπιστημίου στον αγροτικό χώρο και το πλησίασμα της επαρχίας από το κέντρο. Όλες αυτές οι συμώσεις καθώς και οι προβληματισμοί για μια άλλη ανάπτυξη που βασίζεται σε οικολογικές θέσεις και πραγματοποιήθηκαν με την επαφή φοιτητών-νέων επιστημόνων και γεωργών-κτηνοτρόφων, ήταν και οι πιο σημαντικές και ουσιαστικές στην επιχείρηση του Υφυπουργείου Νέας Γενιάς και Αθλητισμού.

ΚΟΥΚΟΥΛΙ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

Το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς και Αθλητισμού πρότεινε πρώτη φορά φέτος, ένα πρόγραμμα που ήταν σχετικό με την ανάληψη πρωτοβουλιών από νέους για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής και του περιβάλλοντος, με κύριο πεδίο αναφοράς την περιφερειακή ανάπτυξη.

Τα κύρια σημεία του προγράμματος ήταν:

- η διοικητική, οικονομική και πολιτιστική αποκέντρωση,
- η κατανόηση των προβλημάτων της περιφέρειας σε βάθος, πέρα από ερασιτεχνισμούς και σπασμωδικές ενέργειες,
- η δυνατότητα πρωτοβουλιών και παράλληλα η αξιοποίηση του ενθουσιασμού, της κατάρτισης και του ενδιαφέροντος των νέων που σχεδόν ποτέ στο παρελθόν δεν εκτιμήθηκε από εκείνους που έπαιρναν τις αποφάσεις, ενώ οι παραδοσιακές μορφές διοίκησης, δεν ενέπνεαν, δεν ευνοούσαν τη συμμετοχή αυτή.

Το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς και Αθλητισμού πέρα από τα παραπάνω, πιστεύει ότι η συμμετοχή σ' αυτό το πρόγραμμα συμβάλλει πειραματικά στο άνοιγμα του Πανεπιστημίου στα κοινωνικά προβλήματα.

Επίσης προσβλέπει στο να δοκιμάσουν οι νέοι φοιτητές, εργαζόμενοι, αγρότες -από το κέντρο αλλά και την περιφέρεια- αλλά και να μάθουν να εργάζονται συλλογικά, ώστε η νοοτροπία "οι ειδικοί σκέφτονται, οι μη ειδικοί εκτελούν" να δώσει τη θέση της στην ισότιμη συμμετοχή, που όμως ν'αξιοποιεί τις ιδιαίτερες ικανότητες και γνώσεις όλων.

2. ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

Η ομάδα του Ζαγοριού ήταν πολυμελής (17 άτομα, 2 υπεύθυνοι και 1 συντονιστής) επειδή η περιοχή είναι μεγάλη (45 κοινότητες), και φυσικά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον στο ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον..

Στην ομάδα υπήρχαν οι παρακάτω ειδικότητες:

Συντονιστής	:	Χατζημπίρος Κίμων, Φυσικός-Δρ.Οικολόγος.
Υπεύθυνοι	:	Λεγάκис Τάσος, Βιολόγος-Δρ.Εντομολόγος, Αράπογλου Μιχάλης, Αρχιτέκτονας-Δρ.Γεωγράφος.
Μέλη	:	Κολλάρος Δημήτριος, Χαλδούπης Νίκος, Βαλάκιος Στρατής, Παπαλοπούλου Μιράντα, Παπαγεωργίου Δημήτρης, Ρήγου Άννα, Σωτηροπούλου Μαρία, Μπουργουτζάνη Φλώρα, Παναγιώτου Ιωάννα, Βιολόγοι. Αντωνοπούλου Λήδα, Ιωαννίδου Βίκυ, Οικονομολόγοι. Γέπης Γιώργος, Καττής Νίκος, Εκπαιδευτικοί (δάσκαλοι από την Αρίστη-Ζαγορίου). Κυριακίδης Μάκης, Χημικός. Ιωαννίδης Γιώργος, Γιατρός. Τσιάνκας Χρήστος, Μηχανολόγος. Μποντόλος Βαγγέλης, Μεταλλειολόγος-Εμπλουτιστής.

Πέρα από τους στόχους του Υφυπουργείου Νέας Γενιάς και Αθλητισμού, η ομάδα Ζαγοριού είχε τους παρακάτω στόχους, σχετικούς με την περιοχή:

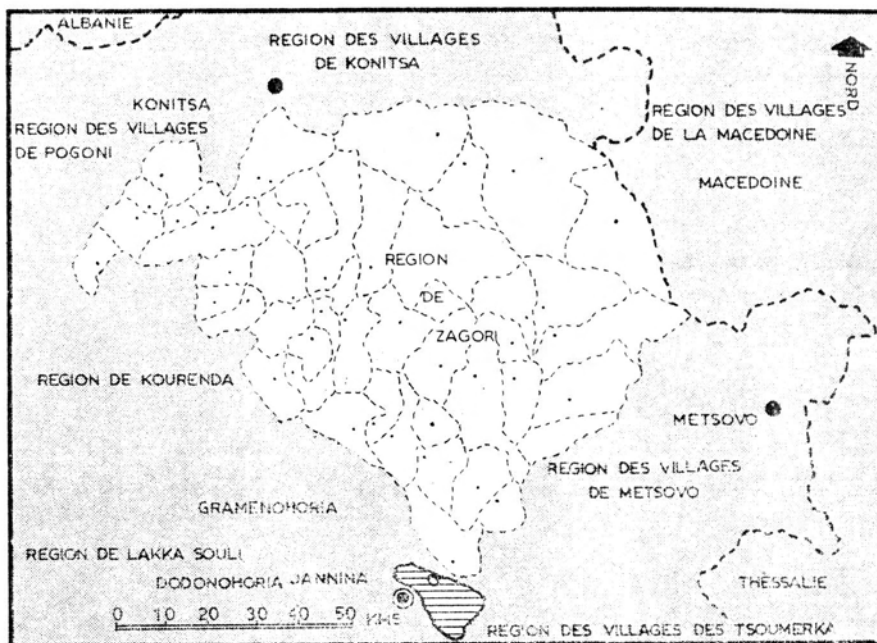
-Γνωριμία με το χώρο, τους ανθρώπους, τον πολιτισμό τους,

- Επισήμανση και μελέτη αξιοποιήσιμων δυνατοτήτων (π.χ. οικο-ανάπτυξη),
- Εκπαίδευση των μελών βασισμένη στην παρατήρηση των φαινομένων της περιοχής (φύση, άνθρωποι, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές δραστηριότητες),
- Δραστηριοποίηση για συγκεκριμένα πρακτικά θέματα (π.χ. επισήμανση παλιών μονοπατιών, πέτρινα γεφύρια, πέτρινες σκάλες και βρύσες, υδρόμυλοι κ.α. της περιοχής).

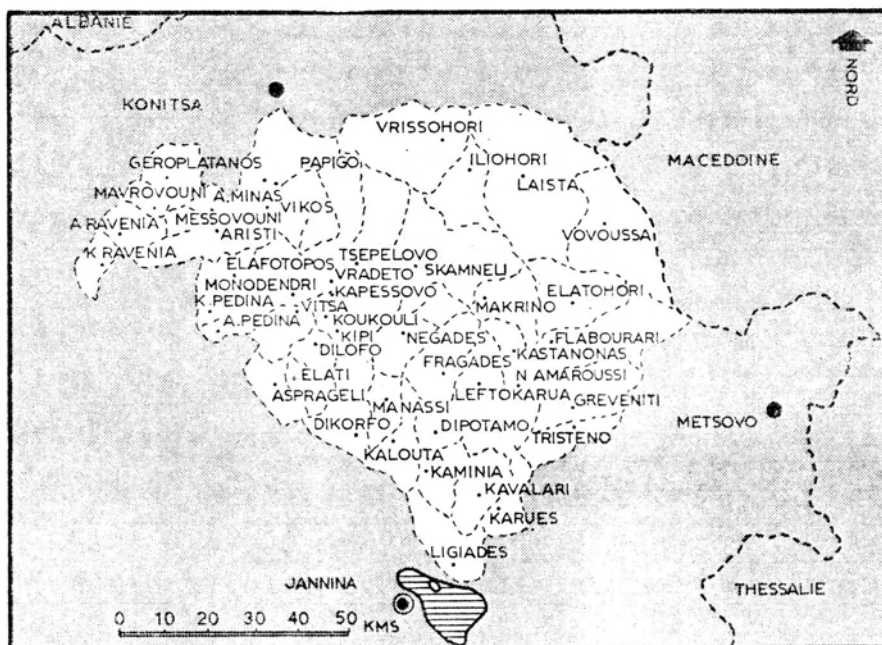
Γενικότερα η ομάδα προσανατολίσθηκε και εξέτασε τις δυνατότητες οικοτουρισμού. Τί κατευθύνσεις θα έχει, σε ποιούς χώρους θα στηριχθεί, ποιά στοιχεία θα αξιοποιήσει (παραδοσιακά κτίρια, χλωρίδα, πανίδα, τοπία κλπ.), τί ένταση αντέχει το σύστημα. Επίσης ερευνήθηκαν οι εναλλακτικές δυνατότητες σε περίπτωση που ο οικοτουρισμός δεν αναπτύσσεται αρκετά ή μειώνεται από μια ξαφνική κρίση. Άλλα θέματα που ερευνήθηκαν ήταν:

1. οι λόγοι αποτυχίας και οι εναλλακτικές προτάσεις για το πρόγραμμα διατήρησης των παραδοσιακών κτιρίων,
2. οι δυνατότητες ανάκαμψης της γεωργικής δραστηριότητας, οι επιλογές ανάμεσα σε συγκρουόμενες χρήσεις γης (π.χ. παλιά αμπέλια που θίγονται, θαμνώνες, βοσκότοποι που γίνονται δάση, τουριστικές εγκαταστάσεις, έκταση εθνικού δρυμού, καταφύγια θηραμάτων κλπ.),
3. οι δυνατότητες και η στάση των κατοίκων για το θέμα δημιουργίας ελεγχόμενης κυνηγετικής περιοχής,
4. η αξιολόγηση των σχεδίων για ανάπτυξη χειμερινού τουρισμού και χιονοδρομικού κέντρου στην Τύμφη (Γκαμήλα),
5. οι δυνατότητες ανάπτυξης εντατικής οικόσιτης κτηνοτροφίας, ιχθυοκαλλιέργειας, άλλες εκτροφές ζώων,
6. οι δυνατότητες ανάπτυξης του δευτερογενή τομέα της οικονομίας (π.χ. βιοτεχνίες, βιομηχανίες ξύλου κλπ.),
7. η αξιολόγηση σχεδίων της Δ.Ε.Η για δημιουργία φράγματος και τεχνητής λίμνης στον Αώο (υπό κατασκευή φράγμα πηγών Αώου, και μελλοντικά φράγματα διαδοχικά στον Αώο),
8. τα κύρια αίτια διαταραχής των οικοσυστημάτων,

- 9.επίσης διερευνήθηκαν οι δυνατότητες συνύπαρξης των αυστηρών περιορισμών (που δεν τηρούνται σήμερα) για την προστασία του Εθνικού Δρυμού Βίκου-Γκαμήλας-Αώου με τις ανάγκες και απαιτήσεις των κατοίκων για επιβίωση και ανάπτυξη,
- 10.οι σχέσεις ανάμεσα στις κύριες αιτίες ερήμωσης της περιοχής Ζαγορίου (π.χ. την οικονομική καχεξία, την έλλειψη ψυχαγωγίας κλπ.),
- 11.η μελέτη της υποτιθέμενης αυτάρκειας και ευημερίας της περιοχής κατά το παρελθόν,
- 12.οι δυνατότητες αξιοποίησης των παλιών παραδοσιακών σπιτιών που καταρρέουν σαν μέσο προσπαθειών προσέλκυσης κατοίκων που κατάγονται από την περιοχή (συνταξιούχων και μη) και τέλος
- 13.οι δυνατότητες χρηματοδότησης αναπτυξιακών προγραμμάτων από την Ε.Ο.Κ και άλλες πηγές χρηματοδότησης καθώς και η αξιολόγησή τους.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

1. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Το Ζαγόρι είναι μια περιοχή μικρών ορεινών κοιλάδων, χαραδρών και υψηλών κορυφών πάνω στην Πίνδο. Η έκτασή του είναι 1000 km² και κλείνεται μέσα σ'ένα τρίγωνο που έχει για κορυφές τα Γιάννινα (50.000 κάτοικοι), το Μέτσοβο (3.000 κάτοικοι) και την Κόνιτσα (3.000 κάτοικοι). Τα γεωγραφικά όρια του Ζαγορήσιου χώρου είναι: ο ποταμός Αώος, η Τύμφη (Γιαμήλα 2480m υψόμετρο), ο ποταμός Γόρμος (παραπόταμος του Ξύαμη (Καλαμά), το Μιτσικέλι με ψηλότερη κορυφή 1810m, η κοιλάδα του ποταμού Βάρδα (παραπόταμος του Άραχθου) και τέλος το Μαυροβούνι (Μετσόβου) με ψηλότερη κορυφή 2100m.

Το κλίμα της περιοχής είναι ηπειρωτικό, βρέχει 135 μέρες το χρόνο, με ύψος βροχοπτώσεων 1300 χιλ.

Χιόνια έχουμε από τα μέσα Νοέμβρη μέχρι τον Μάιο σε υψόμετρο πάνω από 1500m. Γενικότερα το κλίμα χαρακτηρίζεται από μεγάλο κρύο χειμώνα, μικρό καλοκαίρι (όχι πάνω από 40-50 μέρες) και πολύ σύντομες οι εποχές άνοιξη και φθινόπωρο. Η χλωρίδα είναι πολύ πλούσια με πολλά ενδημικά, σπάνια και απειλούμενα με εξαφάνιση είδη. Η περιοχή αποτελεί καταφύγιο φυτών τόσο του Νότου όσο και του Βορρά, είναι δηλαδή το νοτιότερο σημείο εξάπλωσης κεντρο-ευρωπαϊκών ψυχρόβιων φυτών και το βορειότερο Μεσογειακών θερμόβιων φυτών. Χαρακτηριστικό του Ζαγο-

ριού είναι η παρουσία μεγάλων θηλαστικών που σπανίζουν στην Ελλάδα και σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, όπως η αρκούδα, το ζαρνιάδι, το αγριόγιδρο, ο λύκος, η βίδα κ.α.

Η περιοχή Ζαγορίου έχει 45 κοινότητες της επαρχίας Δωδώνης, νομού Ιωαννίνων με συνολικό μόνιμο πληθυσμό 2.600 κατοίκους (εκτίμηση της ομάδας), (πληθυσμός απογραφής 1981, 5.581 κάτοικοι). Οι κοινότητες του Ζαγορίου είναι: Άγιος Μηνάς, Ανθρακίτης, Αρίστη, Ασπράγγελοι, Βίκος, Βίτσα, Βραδέτο, Βρυσοχώρι, Βωβούσα, Γεροπλάτανος, Γρεβενίτι, Δίκορφο, Δίλοφο, Διπόταμο, Ελάτη, Ελατοχώρι, Ελαφότοπος, Ηλιοχώρι, Καβαλάρι, Καλωτά, Καπέσοβο, Καρυές, Καστανώνας, Κήποι, Κουκούλι, Λάιστα, Λεφτοκαρυά, Λυγκιάδες, Μακρίνο, Μανασή, Μαυροβούνι, Μεσοβούνι, Μονοδέντρι, Νεγάδες, Νέο Αμαρούσιο, Πάπιγκο, Πεδινά Άνω, Πεδινά Κάτω, Ραβένια Άνω, Ραβένια Κάτω, Σιαμνέλι, Τρίστενο, Τσεπέλοβο, Φλαμπουράρι, Φραγκάδες.

Το μεγαλύτερο χωριό πληθυσμιακά είναι το Τσεπέλοβο (350 κάτοικοι) και τα περισσότερα χωριά (δηλ. πάνω από 30) έχουν μόνιμο πληθυσμό από 10-12 μέχρι 30-32 άτομα τον χειμώνα.

2. ΜΙΚΡΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ

Την περιοχή Ζαγορίου, τους αρχαίους ελληνικούς χρόνους την κατοικούσαν οι Τυμφαίοι (περιοχή Τύμφης) και οι Παρωραίοι (κύρια ανατολικό Ζαγόρι). Τον 6ο μ.Χ. αι. η περιοχή μετονομάζεται από τους Σλάβους σε Ζαγόρι (*Za Gora*=παρά το όρος=Παρωραίοι), πίσω από το βουνό Μιτσικέλι σε σχέση με τα Γιάννινα.

Η σημερινή θέση και αριθμός των οικισμών υπάρχει από το 1500 μ.Χ. και καθορίστηκαν κύρια από κλιματολογικούς (ασθένειες) και πολιτικούς (διοικήσεις) λόγους.

Η περίοδος ακμής αρχίζει από το 1750 μ.Χ. και τελειώνει με την πτώση του Αλή Πασά το 1822. Ισχυροί πλούσιοι έμποροι στην Κωνσταντινούπολη υποστηρίζουν την άνοδο του Αλή Πασά του Τεπελενλή στα Γιάννινα. Οι έμποροι των Ελληνικών Παροικιών έχοντας συσσωρεύσει στα χέρια τους μεγάλο αριθμό κεφαλαίων, επιδιώκουν κοινωνική και πολιτική ηγεμία για να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους.

Αυτό το σκοπό τους εξυπηρετεί ο Αλής ο Τεπελενλής και στο πρόσωπό του βλέπουν τον ισχυρό άνδρα που θα επιβάλλει την τάξη και ασφάλεια στους δρόμους και τα περάσματα. Εκείνος πάλι σε αντάλλαγμα και με την υποστήριξη του Μέγα Ναπολέοντα φιλοδοξεί να δημιουργήσει το Ελληνο-αλβανικό Κράτος του, σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για το Ζαγόρι η περίοδος αυτή είναι η χρυσή του εποχή. Οι περισσότερες επενδύσεις κύρια σε σπίτια αλλά και σε υποδομή (γεφύρια, βρύσες, σκάλες, εκκλησίες, σχολεία) γίνονται αυτή την εποχή.

Μετά την πτώση του Αλή του Τεπελενλή (1822) το Ζαγόρι αποτελεί απομακρυσμένη περιοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που καταρρέει. Το 1913 ενώνεται με την Ελλάδα και αποτελεί μέχρι τις μέρες μας μια απομακρυσμένη και εγκαταλειμμένη περιοχή ενός συγκεντρωτικού Ελληνικού Κράτους.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ (Ανθρωπογενές Περιβάλλον)

Στην περιοχή Ζαγορίου κατοικούν 4 μεγάλες κοινωνικές ομάδες:

- α. οι Ζαγορήσιοι,
- β. οι Σαρακατσαναίοι,
- γ. οι Γύφτοι, και
- δ. οι Βλάχοι.

Μέχρι το 1938 που πολιτογραφήθηκαν οι Σαρακατσαναίοι με νόμο του Μεταξά, δύο (κύρια) λόγοι καθόριζαν αυτές τις κοινωνικές ομάδες, η καταγωγή και το επάγγελμα.

Οι Ζαγορήσιοι ήταν κατ'εξοχή έμποροι, δάσκαλοι, διοικητικοί υπάλληλοι, οι Σαρακατσαναίοι κτηνοτρόφοι, οι Γύφτοι σιδεράδες, οργανοπαίχτες και οι Βλάχοι ασχολούνταν με το δάσος και τα μεταφορικά ζώα.

Οι δύο παραπάνω λόγοι, δηλαδή η καταγωγή και το επάγγελμα, καθορίζουν την ταξική δομή της Ζαγορήσιας οικονομίας και κοινωνίας.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο Ζαγόρι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις της καπιταλιστικής οικονομικής και κοινωνι-

κής ανάπτυξης που ακολούθησε η υπόλοιπη Ελλάδα. Έτσι το Ζαγόρι εγκαταλείφθηκε απ'όλες τις Κυβερνήσεις, έμεινε οικονομικά και κοινωνικά υπανάπτυκτο και απογυμνώθηκε πληθυσμιακά.

Οι κοινωνικές και οικονομικές διαφορές διαιωνίσθηκαν μέχρι τις μέρες μας. Ο Ζαγορήσιος θεωρείται και κατέχει, ακόμα και σήμερα, υψηλότερη κοινωνική θέση και του παρουσιάζονται μεγαλύτερες και περισσότερες δυνατότητες-λόγω ιστορικών δομών- οικονομικής ανάπτυξης.

Σήμερα το Ζαγόρι κατοικείται από λίγους αριθμητικά Ζαγορήσιους, οι περισσότεροι βρίσκονται στα Γιάννινα, Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Όμως μ'ένα σύστημα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών εξαρτήσεων, οι Ζαγορήσιοι συνεχίζουν να ορίζουν τις τύχες του τόπου. Οι αποφάσεις για τον Ζαγορήσιο χώρο παίρνονται έξω από τα γεωγραφικά του όρια και μάλιστα πολλές φορές από πολύ μακριά του, την Αθήνα.

Το μεγαλύτερο μέρος του μόνιμου Ζαγορήσιου πληθυσμού σήμερα είναι Σαρακατσαναίοι και Βλάχοι. Αυτός εξάλλου ο πληθυσμός λόγω παραδοσιακών δομών της κοινωνίας και οικονομίας που διατηρούνται ακόμα, καθορίζει και την οικονομική δομή του χώρου.

Έτσι ο μόνος τομέας της οικονομίας όπου υπάρχει μια υποτυπώσης δραστηριότητα, είναι ο πρωτογενής, με κύριες ασχολίες το δάσος και την κτηνοτροφία. Οι μέθοδοι όμως εκμετάλλευσης του δάσους και της κτηνοτροφίας είναι παραδοσιακές, ξεπερασμένες και δεν μπορούν να συμβάλλουν στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

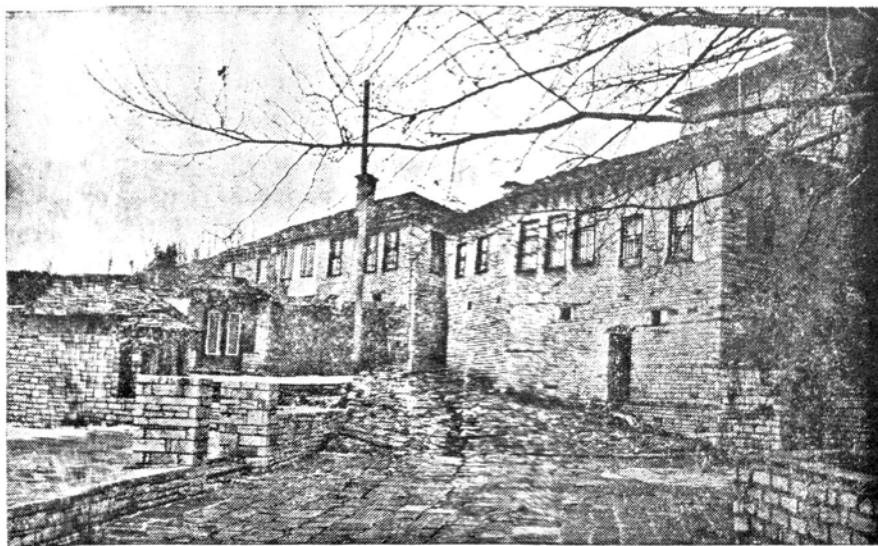
Επιπλέον η πυραμίδα ηλικιών είναι γερασμένη, δηλαδή οι νεαρές ηλικίες (από 1 έτους μέχρι 18-20 ετών) αντιπροσωπεύουν το 5% του συνολικού πληθυσμού, οι ηλικίες εργαζομένων το 15% και το υπόλοιπο 80% του συνολικού πληθυσμού είναι συνταξιούχοι. Η κατάσταση αυτή της πυραμίδας ηλικιών δεν προσφέρει ελπίδες ανάπτυξης της περιοχής Ζαγορίου βασισμένης στον ίδιο της τον πληθυσμό. Σ' αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι ένας χώρος όπου οι εποικισμοί ήταν και είναι δύσκολοι. Στο Ζαγόρι π.χ. δεν έχουμε εγκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών όπως στον κάμπο των Γιαννίνων και αλλού, που έδωσαν οικονομική άνθιση στην περιοχή που εγκαταστάθηκαν.

Ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας είναι ανύπαρ-

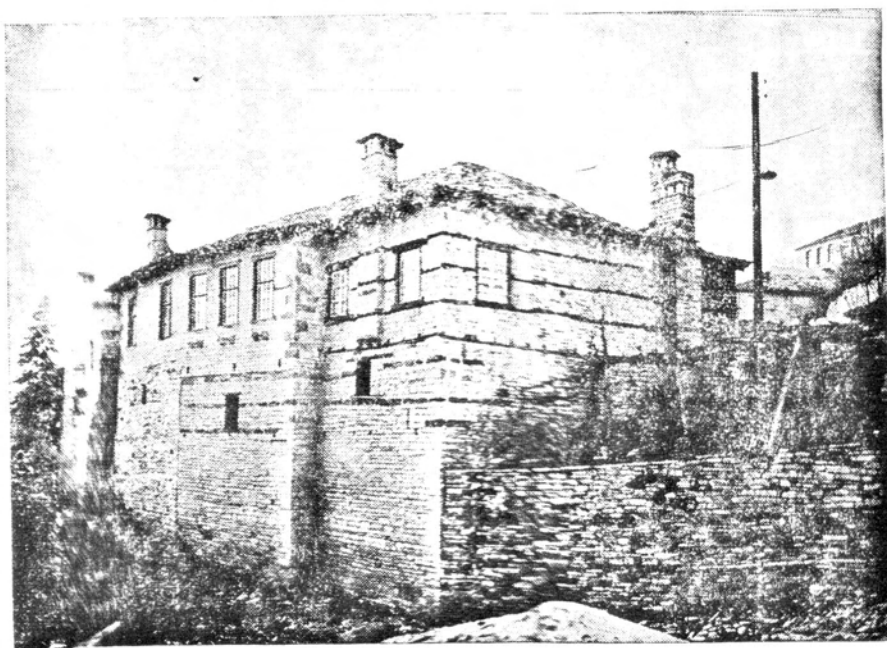

κτος στο Ζαγόρι, εκτός από μερικά υποτυπώδη τυροκομεία και πρι-
στήρια που απασχολούν τον ιδιοκτήτη τους και την οικογένειά
του.

Οι υπηρεσίες και ο τουρισμός στον Ζαγορήσιο χώρο εί-
ναι σε εμβρυακή κατάσταση. Μερικοί παραθεριστές το καλοκαίρι
για 15 μέρες -που κατάγονται εξάλλου από την περιοχή- και με-
ρικοί τουρίστες είναι η τουριστική κίνηση του Ζαγοριού. Οι α-
ντιθέσεις αυτές, δηλ. μη ύπαρξη τουριστικής ανάπτυξης από τη
μια μεριά και καταπληκτική πολιτιστική και αρχιτεκτονική κλη-
ρονομιά, η πλούσια πανίδα και χλωρίδα, το καταπληκτικό και μο-
ναδικό τοπίο, φανερώνουν την ουτοπία των τουριστικών αναπτυ-
ξιακών προγραμμάτων που αναγγέλθηκαν κατά το παρελθόν. Το μο-
ντέλο της Ρόδου και της Κέρκυρας είναι ανεφάρμοστο στο Ζαγόρι.

Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΔΙΛΟΥΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΤΙ ΣΤΟ ΚΟΥΚΟΥΛΙ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

1. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Το αντικείμενο και η σύνθεση της ομάδας περιγράφονται στην εισαγωγή της μελέτης. Εδώ θα θέλαμε να σημειώσουμε μόνο ως προς τη σύνθεση της ομάδας ότι:

α. δεν δόθηκε σημασία στις ειδικότητες για τη σύνθεσή της. Ο ενθουσιασμός των νέων, η μη αλλοτρίωσή τους από την επαγγελματική ζωή και η ευαισθησία τους σαν νέοι επιστήμονες, αποτέλεσαν τα μοναδικά κριτήρια για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της περιοχής που εφαρμόστηκαν επίσης για τις προτεινόμενες εναλλακτικές λύσεις με οικολογικό χαρακτήρα.

β. το μεγαλύτερο μέρος της οργάνωσης της αποστολής έγινε από το ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΖΑΓΟΡΙΟΥ, σύλλογο της περιοχής. Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε το 1979, έχει για μέλη του μόνο Ζαγορήσιες και Ζαγορήσιους, πλαισιώνεται δε από επιστημονικά στελέχη που εργάζονται εθελοντικά. Το Κέντρο Ερευνών Ζαγορίου εξετάζει, ερευνά και μελετάει, κύρια μέσα από πολιτιστικές εκδηλώσεις (χωρίς να αποκλείει μεμονωμένους ερευνητές, ομάδες ερευνητών κ.α.) τον κοινωνικό και οικονομικό τομέα της ζωής στο Ζαγόρι.

Εκτός από το διήμερο σεμινάριο όλων των ομάδων στην Αθήνα, για την ομάδα του Ζαγοριού έγινε τριήμερο σεμινάριο στο χωριό Κήποι Ζαγορίου, στην έδρα του Κ.Ε.Ζ. Στο σεμινάριο αυτό την πρώτη μέρα έγινε η γεωγραφική και ιστορική παρουσίαση του

Ζαγορήσιου χώρου. Τη δεύτερη μέρα, το πρωί παρουσιάστηκε η κοινωνική και οικονομική δομή του χθές και του σήμερα, Το απόγευμα έγινε η παρουσίαση του φυσικού περιβάλλοντος του Ζαγοριού. Η τρίτη μέρα αφιερώθηκε στη σύνταξη ειδικού ερωτηματολόγιου που χρησιμοποιήθηκε από τα μέλη της ομάδας και υποβλήθηκε, εκτός από τους απλούς ανθρώπους, και σε συγκεκριμένα άτομα που κατείχαν κάποια ειδική θέση στην κοινωνική, πνευματική και οικονομική ζωή του τόπου (το πρόγραμμα των κινήσεων της ομάδας και το ερωτηματολόγιο υπάρχουν στο τέλος της μελέτης).

Στα μέλη της ομάδας δόθηκαν διάφοροι χάρτες της περιοχής καθώς και πίνακες με τα χωριά του Ζαγοριού, ώστε να χαρτογραφούνται όλες οι πληροφορίες που συλλέγονται (τα έντυπα που δόθηκαν στα μέλη της ομάδας υπάρχουν στο τέλος της μελέτης). Ένα μέλος της ομάδας (ο Γιώργος Γέπης, δάσκαλος) κρατούσε το ημερολόγιο των κινήσεων και εργασιών της αποστολής (το ημερολόγιο δίνεται ολόκληρο στο τέλος της μελέτης).

Μετά το τριήμερο σεμινάριο στους Κήπους Ζαγορίου, η ομάδα επιδόθηκε στη συλλογή πληροφοριών, χωρισμένη σε μικρές ομάδες 2-3 ατόμων ή και σε μεμονωμένα άτομα. Σημειώνουμε εδώ ότι ιδανικός χώρος για συλλογή στοιχείων ανθρωπογενούς περιβάλλοντος υπήρξαν με σειρά προτεραιότητας η πλατεία του χωριού, το καφεενείο ή τα καφεενεία, τα σπίτια που νοικιάζουν δωμάτια, τα πανηγύρια και οι γιορτές γενικότερα και τέλος τα κοινωνικά καταστήματα. Η συλλογή στοιχείων για το ανθρωπογενές περιβάλλον στηρίχθηκε κύρια στο ερωτηματολόγιο και σε προσωπικές ειδικές ερωτήσεις. Η συλλογή πληροφοριών και στοιχείων για το φυσικό περιβάλλον στηρίχθηκε στην επιτόπια μετάβαση και παρατήρηση καθώς επίσης και σε μαρτυρίες ή διαπιστώσεις των κατοίκων.

Καθημερινά, είτε τη στιγμή που υποβάλλονταν το ερωτηματολόγιο είτε το βράδυ ομαδικά, γίνονταν η χαρτογράφηση των πληροφοριών. Η σύγκριση, η ανταλλαγή πληροφοριών και η αλληλοενημέρωση των μελών της ομάδας γινόταν παράλληλα με την χαρτογράφηση των πληροφοριών κάθε βράδυ. Έτσι όλη η ομάδα είχε γνώση της γενικής εικόνας του ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος, άσχετα με ειδικότητα και συγκεκριμένη εργασία.

Εκτός των παραπάνω ημερησίων υποχρεώσεων, τα μέλη της

ομάδας συμπλήρωναν ειδικές τυπωμένες κάρτες του Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου (στο τέλος της μελέτης υπάρχει δείγμα τέτοιας κάρτας). Κάθε μέλος λοιπόν της ομάδας συμπλήρωνε μια ημερήσια κάρτα διαδρομών με τα εξής στοιχεία: επώνυμο, όνομα, ημερομηνία, σκοπός της διαδρομής, διαδρομή, επισκέψεις χωριών, επισκέψεις τοποθεσιών, επισκέψεις ατόμων.

Όλα λοιπόν τα στοιχεία και οι πληροφορίες καταγράφηκαν σε πίνακα όπου υπήρχαν και οι 45 Κοινότητες του Ζαγορίου. Έτσι οι πληροφορίες κατατάχθηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με το θέμα τους.

Την τρίτη εβδομάδα η ομάδα επισκέφθηκε τον Νομάρχη Ιωαννίνων, διάφορες υπηρεσίες, παρακολούθησε τις εργασίες του Δ' Ανοιχτού Σχολείου στην Αρίστη Ζαγορίου, που οργανώνει το Κέντρο Ερευνών Ζαγορίου και πέρασε στην κριτική παρουσίαση των στοιχείων.

Την προτελευταία μέρα της αποστολής όλη η ομάδα την αφιέρωσε στη σύνταξη των πρώτων συμπερασμάτων. Τα συμπεράσματα αυτά, που έγιναν κύρια από τρεις μικρές υπο-ομάδες, παρουσιάστηκαν την τελευταία μέρα στους κατοίκους της περιοχής Ζαγορίου.

Έτσι, στα πλαίσια του Δ' Ανοιχτού Σχολείου, στο χωριό Αρίστη Ζαγορίου, παρουσιάστηκαν από την ίδια την ομάδα τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας και των εργασιών της, που βρήκαν κατά 90% σύμφωνους τους κατοίκους της περιοχής. Όλοι εκφράσαν την ευχή να υλοποιηθούν οι προτάσεις της ομάδας και όχι να μείνουν λόγια στα χαρτιά.

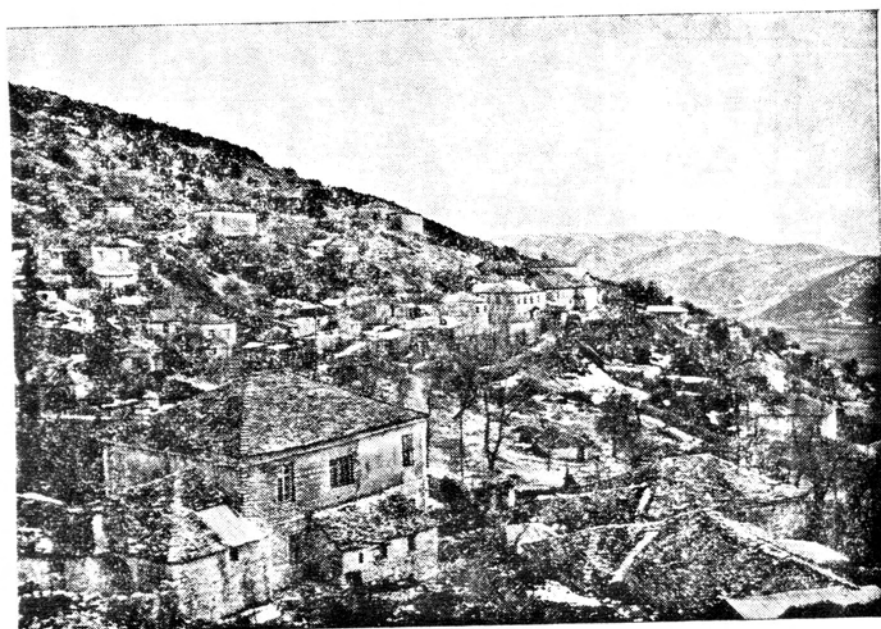
Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι μέσα σε 19 μέρες η ομάδα επισκέφτηκε 29 από τα 45 χωριά του Ζαγορίου, μίλησε με το 1/3 περίπου του ντόπιου μόνιμου πληθυσμού και διάνυσε με τα πόδια πάνω από 180km. Η έλλειψη υποδομής, δρόμων, δωματίων, ζεστού νερού, καφενείων-εστιατορίων και οι μεγάλες αποστάσεις στο Ζαγόρι δυσκόλεψαν κατά πολύ τό έργο της ομάδας. Στα μέλη της ομάδας το Ζαγόρι οφείλει ένα μεγάλο ευχαριστώ που δούλεψαν με συνέπεια, χωρίς προκαταλείψεις και συμφέροντα, χωρίς ιδεολογικά στεγανά, με επιστημονική συνείδηση, τέλος ακούραστα, χωρίς μια μέρα ή ένα απόγευμα ξεκούρασης.

Τέλος με τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, τόσο στο

ανθρωπογενές όσο και στο φυσικό περιβάλλον, κατανοήθηκαν απόλυτα και σε βάθος οι μηχανισμοί λειτουργίας του Ζαγοριού, ενός ορεινού χώρου που βρίσκεται σε υπανάπτυξη σε σχέση με άλλες περιοχές της Ελλάδας. Απόδειξη όλων αυτών είναι οι εναλλακτικές οικολογικές αναπτυξιακές προτάσεις της ομάδας, που στο σύνολό τους είναι απλές και οργανικά δεμένες με το χώρο.

ΚΑΤΩ ΠΕΔΙΝΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΑΝΩ ΠΕΔΙΝΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

1. ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η σημερινή κατάσταση του ανθρωπογενούς και του φυσικού περιβάλλοντος στην περιοχή του Ζαγορίου, μπορεί γενικά να χαρακτηριστεί από την εγκατάλειψη και τη γενική έλλειψη υποδομής και προγραμματισμού. Σε όλα τα χωριά της περιοχής ο πληθυσμός των κατοίκων μειώνεται συνεχώς και οι μόνοι που επιστρέφουν είναι συνταξιούχοι που αποφάσισαν να συνεχίσουν την ζωή τους στο χωριό τους. Δηλαδή ουσιαστικά, ο ενεργός πληθυσμός έχει συνεχή τάση μείωσης, χωρίς να παρατηρείται η σχετική άνοδος που εμφανίστηκε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας τα τελευταία χρόνια.

Οι δραστηριότητες των κατοίκων έχουν παραμείνει και ποιοτικά και ποσοτικά στα ίδια επίπεδα που ήταν πριν από 20-30 χρόνια. Παρακάτω θα αναφερθούμε ειδικότερα σε κάθε τομέα δραστηριότητας.

A. Πρωτογενής παραγωγή

1. Γεωργία

Οι γεωργικές εργασίες γίνονται ακόμα με παραδοσιακούς τρόπους και εκτός από ειδικές περιπτώσεις όπως πατάτες και φασόλια που διακινούνται έξω από το Ζαγόρι, η γεωργική παραγωγή καλύπτει μόνο τις τοπικές ανάγκες. Σημαντικά προβλήματα

μπαίνουν στη διακίνηση των προϊόντων με την παρεμβολή μεσαζόντων, στην εισαγωγή προϊόντων όπως λιπάσματα και εντομοκτόνα, στην έλλειψη επιστημονικής παρακολούθησης, τεχνικής υποδομής και άρδευσης καθώς και στο θέμα των βραχυχρόνιων ενοικιάσεων καλλιεργήσιμης γης που ανήκει σε μη κατοίκους του Ζαγορίου, από ακτήμονες κατοίκους.

2. Κτηνοτροφία

Η κτηνοτροφία γίνεται κυρίως με γιδοπρόβατα, με περισσότερα γίδια στις ορεινές περιοχές και πρόβατα στις πεδινές. Υπάρχουν περίπου 22.980 μόνιμα γιδοπρόβατα και 11.500 μετακινούμενα νομαδικά. Επίσης υπάρχουν περίπου 180 αγελάδες σε μεμονωμένες περιοχές με ελεύθερη βόσκηση κυρίως. Η μορφή της κτηνοτροφίας είναι από τη μια μεριά οικόσιτη και από την άλλη ελεύθερη με μικρά ιδιωτικά κοπάδια. Εξαίρεση στο τελευταίο αποτελούν οι Σαρακατσαναίοι, με τη γνωστή νομαδική κτηνοτροφία. Προβλήματα μπαίνουν στη διάθεση των προϊόντων με την παρέμβαση μεσαζόντων, στην εισαγωγή των ζωοτροφών και στην έλλειψη επιστημονικής παρακολούθησης.

3. Δασοκομία

Ο τομέας της δασοκομίας έχει κάποια σχετική ανάπτυξη λόγω των μεγάλων δασικών εκτάσεων. Παρόλα αυτά, ηυλοτομία γίνεται χωρίς σύγχρονες μεθόδους από μικρούς δασικούς συνεταιρισμούς με 15 έως 200 μέλη ο καθένας. Η ξυλεία κόβεται μόνο το καλοκαίρι. Η έλλειψη σύγχρονων μεθόδων έχει σαν αποτέλεσμα να χάνεται το δεύτερης ποιότητας ξύλο. Η έλλειψη επίσης δυνατότητας κάποιας επεξεργασίας, έχει σαν αποτέλεσμα να φεύγει το ξύλο ανεκμετάλλευτο και να χάνονται σημαντικές πηγές εισοδήματος. Σχετική με το θέμα της δασοκομίας είναι και η διάνοιξη δασικών δρόμων, που έχει γίνει χωρίς μια συνολική για την περιοχή του Ζαγορίου μελέτη. Αποτέλεσμα είναι να έχει πυκνώσει το δίκτυο των δρόμων με σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

4. Αλιεία

Υπάρχει μια μικρής κλίμακας αλιεία στα διάφορα ποτάμια της περιοχής με βασικό αλίευμα την πέστροφα. Εκτός από την ελεύθερη αλιεία, υπάρχουν μερικά ιχθυοτροφεία με μικρή πα-

ραγωγή. Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί σημαντική μείωση στους πληθυσμούς της πέστροφας που πιθανώς να οφείλεται στην κατασκευή μικρών φραγμάτων, στη ρύπανση, στην παράνομη αλιεία ή σε άλλους λόγους.

5. Εκτροφές

Υπάρχει στην περιοχή ένα εκτροφείο γουνοφόρων ζώων με σημαντικό εισόδημα. Η έλλειψη βιολογικού καθαρισμού είχε σαν αποτέλεσμα τη ρύπανση των γειτονικών ποταμιών και χειμάρρων. Επισημαίνεται ο κίνδυνος επιδημιών που μπορούν να εξαπλωθούν και στην άγρια πανίδα της περιοχής καθώς και ο κίνδυνος διαφυγής ζώων με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί η οικολογική ισορροπία.

B. Δευτερογενής τομέας

Η δευτερογενής παραγωγή είναι σχεδόν ανύπαρκτη, ειδικά στον τομέα της επεξεργασίας των γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων και της ξυλείας. Σήμερα, υπάρχουν 1-2 βουστάσια και 3 πριστήρια ξύλου ενώ σε οικογενειακό επίπεδο γίνεται κάποια υφαντουργία που καλύπτει ατομικές ανάγκες. Παρόλα αυτά, υπάρχουν 2 σχολές υφαντουργίας, που έχουν όμως κοπέλλες προερχόμενες κυρίως έξω απ' το Ζαγόρι.

Γ. Τριτογενής τομέας

Στον τριτογενή τομέα υπάρχει μια γενική έλλειψη υποδομής και παροχής υπηρεσιών. Ειδικότερα:

- Στον τομέα της δημόσιας υγείας, υπάρχουν σήμερα 4-5 αγροτικά ιατρεία που δεν καλύπτουν τις ανάγκες της περιοχής ούτε σε περίθαλψη ούτε σε φάρμακα, γιατί δεν διαθέτουν φαρμακεία.

- Όσον αφορά την εκπαίδευση, υπήρχαν το 1982-1983 25 δημοτικά σχολεία από τα οποία τα 10 υπολογίζεται να κλείσουν φέτος, λόγω έλλειψης μαθητών. Τα 2 διθέσια που υπάρχουν θα υποβιβαστούν. Ο μέσος όρος αριθμού μαθητών είναι περίπου 10. Επίσης υπάρχουν 4 νηπιαγωγεία. Τέλος στην περιοχή υπάρχει 1 γυμνάσιο-λύκειο με μαθητική εστία, που εξυπηρετεί ένα μικρό μόνο μέρος της περιοχής Ζαγορίου, ενώ μερικά χωριά στέλνουν τους μαθητές

στα Γιάννινα, άλλα στην Κόνιτσα και άλλα στο Μέτσοβο. Η υποδομή σε οπτικοακουστικά μέσα και βιβλιοθήκες είναι μηδαμινή.

- Η ενημέρωση των κατοίκων είναι ελλιπής με εξαίρεση την τηλεόραση. Τόσο οι εφημερίδες και τα περιοδικά όσο και η ειδική ενημέρωση σε θέματα που αφορούν τους κατόικους φτάνουν σε ελάχιστα άτομα.

- Στον τομέα της ψυχαγωγίας και του αθλητισμού κινούνται 11 εκπολιτιστικοί σύλλογοι, 4 σύλλογοι νέων και 4 αδελφότητες. Οι δραστηριότητές τους περιορίζονται σε καθαρά ψυχαγωγικά και εξωραϊστικά θέματα, αν και τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί σημαντικώτατη άνοδος στις πολιτιστικές δραστηριότητες, κυρίως το καλοκαίρι. Βασικά, η ψυχαγωγία του κόσμου περιορίζεται στο καφενείο και την τηλεόραση. Οι αθλητικές εγκαταστάσεις είναι ελάχιστες, όπως και οι αθλητικές δραστηριότητες.

- Οι συγκοινωνίες δεν καλύπτουν τις ανάγκες της περιοχής, ειδικά τους χειμερινούς μήνες, και αυτό κυρίως λόγω της άσχημης κατάστασης των δρόμων, πολλοί από τους οποίους κλείνουν τον χειμώνα. Τα λεωφορεία που χρησιμοποιούνται είναι πολύ παλιά, με αποτέλεσμα την ταλαιπωρία του κοινού.

- Πολλοί από τους δρόμους είναι πολύ άσχημης βατότητας, αν και τα κεντρικά χωριά συνδέονται μεταξύ τους με ασφαλτόδρομους. Πρόβλημα υπάρχει στην έλλειψη σύνδεσης του κεντρικού με το ανατολικό και το δυτικό Ζαγόρι, που έχει σαν αποτέλεσμα τη διάσπαση του χώρου.

- Τα τηλέφωνα είναι ελάχιστα (160 τηλ. γραμμές) και πολύ άνισα κατανομημένα. Έτσι υπάρχουν χωριά με πολλά τηλέφωνα και χωριά με ένα μόνο. Επίσης σ' ένα χωριό μπορεί να υπάρχουν περισσότερα τηλέφωνα σε σπίτια μη κατοίκων που παραθερίζουν μόνο το καλοκαίρι, απ' ό,τι στα σπίτια των μόνιμων κατοίκων. Πολλές φορές επίσης το τηλεφωνικό δίκτυο -όπως και το δίκτυο του ηλεκτρικού- χαλάει λόγω των καιρικών συνθηκών.

- Οι δημόσιες υπηρεσίες είναι ελάχιστες στον χώρο. Εκτός από τις κοινοτικές υπηρεσίες υπάρχουν μόνο μερικοί σταθμοί χωροφυλακής και παράρτημα του δασαρχείου. Λείπουν δηλαδή οι υπηρεσίες που έχουν σχέση με τον πρωτογενή τομέα (γεωπόνοι, κτηνίατροι κ.α.) καθώς και υπηρεσίες του πολεοδομικού γραφείου.

- Μεγάλα τεχνικά έργα δεν υπάρχουν στην περιοχή. Αυτή την ε-

ποχή κατασκευάζεται το φράγμα των πηγών του Αώου, που βρίσκεται μὲν ἔξω ἀπὸ το Ζαγόρι, ἡ λίμνη ὅμως που θα σχηματισθεῖ θα κατακλύσει μέρος τῆς κοινότητας Γρεβενιτίου. Ἐπίσης σχεδιάζονται ἄλλα φράγματα στὴν κοιλάδα τοῦ Αώου. Τέλος υπάρχουν μικρὰ φράγματα υδροληψίας σε μερικὰ ποτάμια (Αῶος, Βοῖδομάτης).

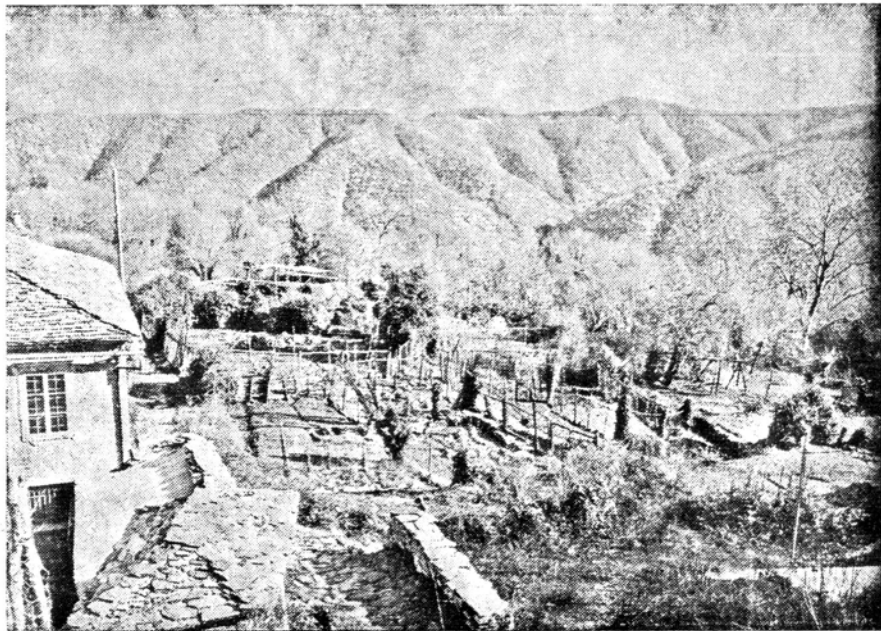
Ἡ περιοχή τοῦ Ζαγορίου περιέχει πολλὰ παραδοσιακά κτίρια καὶ οικισμούς με αξιόλογη ἀρχιτεκτονική. Ἡ ευρύτερη περιοχή τοῦ Ζαγορίου-Μετσόβου ἔχει χωριστεῖ σε δύο περιοχές ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὄρους δομῆσεως:

α. περιοχή ὅπου ἐπιτρέπονται διάφορα σπίτια με πέτρα καὶ πλάκες στὴν σκεπή, που καλύπτει τὰ χωριά Πάπιγκο, Ἀρίστη, Βίκος, Ἐλαφότοπος, Πεδινά, Μονοδέντρι, Βίτσα, Κήποι, Ἀσπράγγελοι, Ἐλάτη, Σιαμνέλι καὶ Δίλοφο καὶ

β. περιοχή ὅπου ἐπιτρέπονται δύο ὄροφοι, ὁ πρῶτος με πέτρα καὶ ὁ δεύτερος με τούβλα καὶ σοβά, ἐνῶ ἡ σκεπή μπορεῖ νὰ εἶναι με κεραμίδια.

Τὰ υλιὰ καὶ ἡ ἐπιδιόρθωση τῶν σπιτιῶν ἐπιδοτοῦνται ἄμεσα ἢ με δάνεια. Ὑπάρχουν ὅμως σημαντικὰ προβλήματα στὴν ἔκδοση ἀδείας που εἶναι πολυδάπανη καὶ καθυστερεῖ καθὼς καὶ στὴ δυσκολία εὔρεσης υλικῶν ὅπως ἡ πέτρα καὶ οἱ πλάκες που ἔχουν ἀρχίσει νὰ εξαφανίζονται, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγκάζονται οἱ κάτοικοι νὰ εἰσάγουν πλάκες ἀπὸ το Πήλιο. Τελικὰ, τὰ σπίτια ἢ κερμίζονται ἢ ἐπιδιορθώνονται με τρόπους ὄχι παραδοσιακοὺς (χρήση τσιμέντου, τσιγκῶν ἢ κεραμιδιῶν). Ἐπίσης υπάρχουν σημαντικὲς ἐλλείψεις στα δίκτυα ὕδρευσης καὶ ἀποχέτευσης καθὼς καὶ στὴν διαχείριση τῶν σκουπιδιῶν, που ἔχουν πληθύνει λόγω τῆς χρήσης πολλῶν πλαστικῶν ἀντικειμένων που δεν διασπῶνται.

- Ἡ περιοχή τοῦ Ζαγορίου, πλούσια σε φυσικὰ τοπία καὶ παραδοσιακοὺς οικισμούς, ἀν καὶ ἔχει σημαντικὴ τουριστικὴ κίνηση, δεν ἐπωφελεῖται ἀπ'αυτὴν γιατί δεν διαθέτει τὴν κατάλληλη υποδομὴ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐπισκεπτῶν. Ὑπάρχουν δηλαδή ἐλάχιστα δωμάτια γιὰ διαμονὴ καὶ ἐπίσης ἐλάχιστα ἐστιατόρια. Ἐτσι οἱ ἐπισκέπτες περνοῦν ἀπ'το Ζαγόρι, χωρὶς ὅμως νὰ μένουν σ'αυτό.

ΚΗΠΑΡΙΑ ΣΤΟ ΔΙΛΟΦΟ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Δ. Φυσικό Περιβάλλον

1. Βλάστηση

Η βλάστηση της περιοχής μπορεί να χωριστεί στις παρακάτω ζώνες:

α. Παρόχθια ζώνη : αυτή αρχίζει από το ύψος επιφάνειας των ποταμών και εκτείνεται σε μια στενή λωρίδα εδάφους παράλληλα προς τις όχθες με πλάτος από 5 έως 50 μέτρα και ύψος μέχρι 20m. Επικρατούν το καβάκι, ο πλάτανος, το σικλείθρο και πολλά είδη ιτιάς.

β. Ζώνη μεταβατικής μεσογειακής μακίας : το ύψος της ζώνης αυτής από την κοίτη των ποταμών κυμαίνεται ανάμεσα σε μερικές δεκάδες και σε μερικές εκατοντάδες μέτρα. Επικρατούν το πουρνάρι, το αγριόκεδρο, η αγριοκουμαριά, η αριά και διάφορα φρύγανα.

γ. Ζώνη μικτού ορεινού δάσους : αρχίζει πάνω από την προηγούμενη ζώνη και φθάνει σε ύψος 1300-1700m. Είναι η πιο εκτεταμένη ζώνη και περιλαμβάνει διάφορα κωνοφόρα και φυλλοβόλα όπως το μαυρόπευκο, το μακεδονίτικο έλατο, οι γαύροι, οστριές, κρانيές, φράξοι, καρυδιές, φουντουκιές, ασημοφλαμουριές, αγριοκερασιές και διάφορα είδη δρυός.

δ. Υπο-αλπική ζώνη : η ζώνη αυτή αρχίζει από την προηγούμενη και φτάνει μέχρι τα 2300m. Τα επικρατούντα είδη είναι το ρόμπολο και η οξυά.

ε. Αλπική ζώνη : αρχίζει στα σημεία που τελειώνει η δενδρώδης βλάστηση, περίπου στα 2000m, και καταλαμβάνει το ανώτερο μέρος των γκρεμών και των κορυφών. Τα φυτά μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες, τα φυτά των αλπικών λιβαδιών και τα φυτά των αλπικών βράχων.

2. Χλωρίδα

Αν και η περιοχή του Ζαγορίου δεν έχει μελετηθεί συστηματικά, μπορούν ν'αναφερθούν τα παρακάτω:

α. Στην περιοχή υπάρχουν πολλά ενδημικά είδη

β. Στην περιοχή φυτρώνουν μερικά είδη πολύ σπάνια ή και απειλούμενα με εξαφάνιση στην Ελλάδα.

γ. Η περιοχή αποτελεί καταφύγιο φυτών, τόσο του νότου όσο και του βορρά. Δηλαδή είναι το νοτιότερο σημείο εξάπλωσης κε-

ντρο-ευρωπαϊκών φυτών και το βορειότερο μεσογειακών φυτών.

δ. Παρατηρείται συνύπαρξη θερμόβιων ειδών της Μεσογειακής μακίας και ψυχρόβιων φυτών της αλπικής και υπο-αλπικής ζώνης.

3. Πανίδα

Χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η παρουσία μεγάλων θηλαστικών που σπανίζουν στην Ελλάδα και σε πολλές περιοχές της Ευρώπης. Τέτοια είναι η αρκούδα, ο λύκος, το αγριογούρουνο, το ζαρνιάδι, το αγριόγιδιο, η αγριόγατα, η βίδρα, η αλεπού. Άλλα θηλαστικά είναι ο λαγός, η νυφίτσα, ο ασβός, ο σκίουρος. Από πουλιά μπορούν να αναφερθούν ο χρυσαετός, ο σταυραετός, ο πετρίτης, ο φίδαετός, ο νεροκότσυφας, η χιονότσιχλα και πολλά είδη στρουθιόμορφων καθώς και γύπες και κοράκια.

Τέλος υπάρχουν πολλά είδη ερπετών, αμφίβιων, εντόμων, μαλακίων κλπ. που αν και δεν έχουν μελετηθεί, πρέπει να περιλαμβάνουν αριθμό σπανίων και απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών.

4. Γενική κατάσταση οικοσυστημάτων

Το μεγαλύτερο μέρος των φυσικών οικοσυστημάτων της περιοχής του Ζαγοριού έχει δεχτεί επίδραση από τον άνθρωπο. Οι παραδοσιακές δραστηριότητες, όπως η υλοτομία και η κτηνοτροφία, γινόταν σε τέτοια κλίμακα που επέτρεπε την ανανέωση των φυσικών αποθεμάτων. Η ανανέωση αυτή εντάθηκε τα τελευταία χρόνια με τη μείωση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων (π.χ. μετατροπή εγκατελειμένων καλλιεργειών σε δάσος).

Παρόλα αυτά, σε ορισμένες περιοχές έχει παρουσιαστεί αλλού περισσότερο, αλλού λιγότερο, υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Τέτοιου είδους υποβαθμίσεις είναι:

α. Η διάβρωση του εδάφους. Αυτή μπορεί να οφείλεται στην εντατική υλοτόμηση, στην μη λήψη μέτρων για την αποφυγή της διάβρωσης, στην εντατική βόσκηση κοντά σε κατοικημένες περιοχές, στη διάνοιξη δρόμων.

β. Η μείωση των πληθυσμών ζώων και φυτών. Αυτό οφείλεται για τα μέν φυτά στη βόσκηση και στη συλλογή τους, για τα δε ζώα στο

-κυνήγι, στην διάνοιξη δρόμων και στις αυξημένες ανθρώπινες δραστηριότητες.

Χαρακτηριστικές είναι οι μειώσεις στους πληθυσμούς της αρκούδας, του ζαρκαδιού και του αγριόγιδου και η πιθανή εξαφάνιση του λύγκα και παλιότερα του ελαφιού.

Ένας άλλος λόγος μείωσης του πληθυσμού της ιχθυοπανίδας είναι τα υπάρχοντα φράγματα άρδευσης και ύδρευσης, που εμποδίζουν τα ψάρια ν' ανέβουν στις περιοχές ωτοκίας. Άλλα προτεινόμενα έργα όπως υδροηλεκτρικά φράγματα, ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, πυκνό δίκτυο δρόμων κ.α., θα μειώσουν ακόμα περισσότερο και ίσως οδηγήσουν στην εξαφάνιση τους πιο ευαίσθητους πληθυσμούς.

Μια άλλη γενικότερη αιτία υποβάθμισης των φυσικών οικοσυστημάτων είναι η ρύπανση. Αυτή προέρχεται από την αύξηση των σκουπιδιών, κυρίως των μη ανακυκλώσιμων. Μια άλλη πηγή ρύπανσης, που πρέπει να προσεχθεί, είναι τα απόβλητα του εκτροφείου γουνοφόρων ζώων στο Γρεβενίτι που, κυρίως πριν τη λήψη μέτρων καθαρισμού, ρύπανε σημαντικά το γειτονικό ποτάμι.

Αναφερόμαστε ξεχωριστά στο κυνήγι, γιατί αυτό αποτελεί σήμερα μια σημαντική απειλή για την πανίδα της περιοχής. Παλιότερα, το κυνήγι αποτελούσε μια απ' τις δραστηριότητες των κατοίκων σαν ψυχαγωγία και σαν πηγή τροφής. Τα μέσα που χρησιμοποιούσαν ήταν απλά (π.χ. εμπροσθογεμή όπλα) και υπήρχε δυσκολία πρόσβασης σε απομακρυσμένα μέρη. Αντίθετα σήμερα, το κυνήγι γίνεται με σύγχρονα όπλα (επαναληπτικά) και με παράνομους τρόπους. Επιπλέον η διάνοιξη δρόμων διευκόλυνε την προσέγγιση κάθε περιοχής. Σ' όλα αυτά συμβάλλουν η έλλειψη προσωπικού για την αστυνόμευση του κυνηγιού και τα λανθασμένα χρονικά όρια μέσα στα οποία επιτρέπεται το κυνήγι.

5. Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου

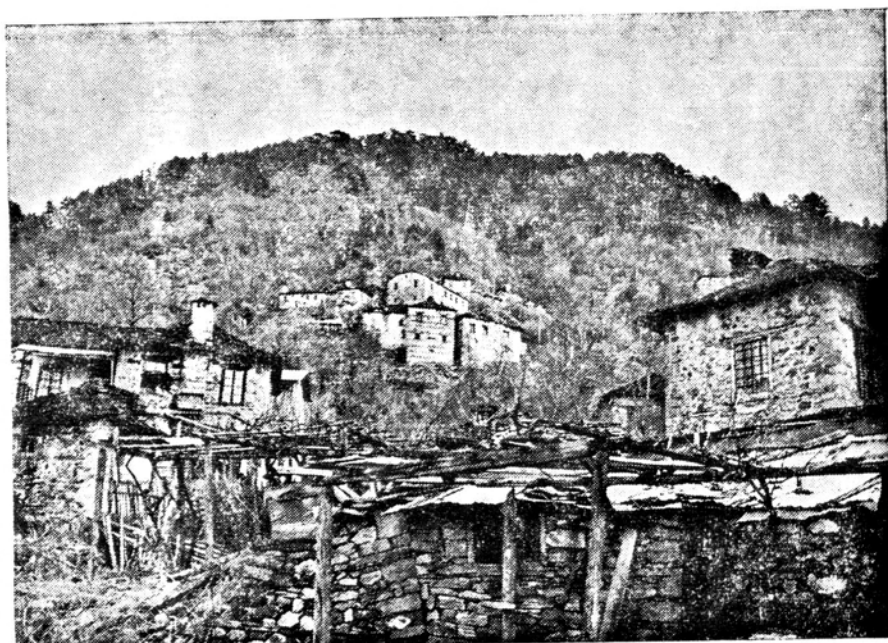
Τα βασικά χαρακτηριστικά του δρυμού είναι αυτά που αναφέρονται και για την ευρύτερη περιοχή του Ζαγορίου. Ο δρυμός όμως έχει και κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον κάνουν ένα σπάνιο φυσικό σύστημα και για την Ελλάδα αλλά και για την Ευρώπη γενικότερα. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά

είναι: η σχεδόν παρθένα φυσική κατάσταση, η μεγάλη ποικιλότητα και πολυπλοκότητα των οικοσυστημάτων, η παρουσία απειλούμενων ειδών πανίδας και χλωρίδας, η μεγάλη παραγωγικότητα, η ευαισθησία στις ανθρώπινες επεμβάσεις, η μοναδικότητα λόγω της αλληλεπίδρασης των διάφορων κλιματικών και γεωμορφολογικών παραγόντων, η αυτοδυναμία με αρκετά σαφή όρια και τέλος η μοναδική αισθητική αξία του.

Μέσα στον εθνικό δρυμό υπάρχουν τρία χωριά: το Μονοδέντρι, ο Βίκος και το Πάπιγκο. Οι κάτοικοι αυτών των χωριών χρησιμοποιούν την περιοχή τους για ορισμένες δραστηριότητες όπως η υλοτομία, η κτηνοτροφία και ο τουρισμός. Σήμερα τέτοιες δραστηριότητες γίνονται και μέσα στον πυρήνα του δρυμού, όπου απαγορεύεται κάθε επέμβαση.

Στην περιοχή του δρυμού δεν υπάρχει καμμία υποδομή (ενημερωτικές πινακίδες, φυλάκια, σήμανση μονοπατιών κ.α.) και δεν λαμβάνεται κανένα μέτρο για την προστασία του. Δεν υπάρχει καμμία οικολογική μελέτη του δρυμού εκτός από τη διαχειριστική έκθεση και τη μελέτη της χαράδρας του Αώου, του Υπουργείου Σύντονισμού.

ΛΑΪΣΤΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Α. Προϋποθέσεις ανάπτυξης

Η οποιαδήποτε αναπτυξιακή πρόταση για την περιοχή πρέπει να βασιστεί σε μια ανάλυση των αιτίων που οδήγησαν σε υποβάθμιση την περιοχή και εμπόδισαν μέχρι σήμερα την ανάπτυξή της. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο η πρόταση θα είναι ρεαλιστική και θα έχει επομένως σημαντικές πιθανότητες να πραγματοποιηθεί.

Βασική αιτία της εγκατάλειψης των παραγωγικών δραστηριοτήτων είναι σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις το γεγονός ότι η παραγωγή της περιοχής δεν είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια της οικονομίας της αγοράς που αποτελεί κυρίαρχη παράμετρο στο οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης της χώρας. Αυτό ισχύει σε μεγάλο βαθμό για τη γεωργία, τη βιοτεχνία και βιομηχανία, τις υπηρεσίες κλπ. Οι απαραίτητες επενδύσεις για τη δημιουργία της βασικής υποδομής, την ανάπτυξη δραστηριοτήτων κλπ., δεν έγιναν διότι σύμφωνα με τα επικρατούντα κριτήρια δεν ήταν αποδοτικές. Άμεση συνέπεια ήταν η συνεχής φυγή του πληθυσμού, η οποία όμως συνδέεται και με άλλα ιστορικά γεγονότα όπως ο εμφύλιος πόλεμος του 1946-49 που συνετέλεσε αποφασιστικά στο ξερίζωμα μεγάλης αναλογίας των πιο ενεργών ανθρώπων της περιοχής και στην σημαντική αύξηση του ποσοστού όχι μόνο των ηλικιωμένων αλλά και των συντηρητικών και παθητικών στοιχείων στον πληθυσμό. Αποτέλεσμα ήταν η ποσοτική αλλά και ποιοτική υποβάθμιση

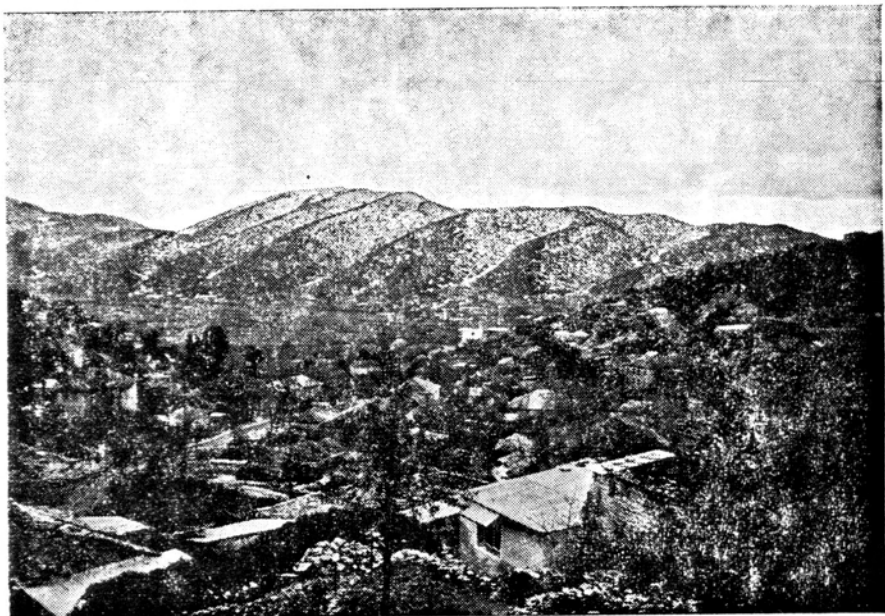
του ανθρώπινου δυναμικού της περιοχής, που εξηγεί εν μέρει όχι μόνο την εγκατάλειψη παραγωγικών δραστηριοτήτων αλλά και τη μη δημιουργία νέων, την άρνηση συγκρότησης γεωργικών, κτηνοτροφικών και λοιπών συνεταιρισμών, την επιφυλακτική στάση απέναντι σε κάθε είδους νεωτερισμό, την αναμονή κρατικών πρωτοβουλιών και γενικά την παθητική αποδοχή και έλλειψη αντίδρασης στο φαινόμενο της υποβάθμισης.

Η τάση υποβάθμισης του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος παρόλο που δεν έχουν γίνει σημαντικές επεμβάσεις στην περιοχή, οφείλεται κυρίως στην εγκατάλειψη και την έλλειψη ενδιαφέροντος του ντόπιου πληθυσμού, παράλληλα με μια εχθρική στάση προς τη φύση και προς τα στοιχεία εκείνα του περιβάλλοντος που φαίνονται να εμποδίζουν ένα άμεσο όφελος ή μια γρήγορη απόδοση. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αλλά και της κρατικής γραφειοκρατείας θεωρούν το περιβάλλον ως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ανάπτυξη και εγκλωβίζονται στο δίλλημα "απόλυτη προστασία ή εντατική ανάπτυξη". Το δίλλημα αυτό καταλήγει αναπόφευκτα σε αδιέξοδο, εφόσον η μεγάλη αξία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος δεν επιτρέπει την άρση της προστασίας, ενώ από την άλλη μεριά τα σχέδια εντατικής ανάπτυξης διαφόρων τομέων συνεπάγονται καταστρεπτικές επεμβάσεις στο περιβάλλον. Το ίδιο δίλλημα εκφράζεται με τη διαπίστωση ότι το πραγματικό ολοκληρωμένο κόστος (και όχι μόνο αυτό που υπολογίζεται με στενά οικονομικά κριτήρια) είναι μεγάλο, τόσο στην περίπτωση που νεκρώνονται παραγωγικές δραστηριότητες με τη μετατροπή της περιοχής σε είδος μουσειακού θερέτρου όσο και στην περίπτωση που δημιουργούνται δραστηριότητες ασυμβίβαστες με την ευαισθησία του χώρου. Μόνη δυνατότητα αποφυγής του αδιέξοδου είναι η θεώρηση του περιβάλλοντος σαν ένα δεδομένο πλαίσιο, απ' όπου αναγκαστικά πηγάζουν όλες οι δυνατότητες του χώρου και ταυτόχρονα τα όριά τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το περιβάλλον αποτελεί τη μόνη ουσιαστική πηγή πλούτου για την περιοχή, αν αξιοποιηθεί ορθολογικά, ενώ η αλόγιστη εκμετάλλευσή του θα οδηγήσει στην οριστική υποβάθμιση τόσο τα φυσικά όσο και τα ανθρώπινα οικοσηστήματα. Επομένως οι αναπτυξιακές δυνατότητες της περιοχής πρέπει ν' αναζητηθούν στην κατεύθυνση ήπιων, μικρής κλίμακας δραστηριοτήτων, προς μία ανάπτυξη όπου θα βαρύνει το ποιοτικό στοιχείο μάλλον παρά το ποσοτι-

κό. Ο εναλλακτικός αυτός δρόμος δεν συνεπάγεται αυτόματα την απόρριψη κάθε μή παραδοσιακής δραστηριότητας, αλλά αντίθετα ευνοεί την υιοθέτηση νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων και μεθόδων, με κριτήριο την εναρμόνισή τους με τις ανάγκες του φυσικού χώρου και των ανθρώπων της περιοχής.

Η προώθηση της ήπιας ανάπτυξης της περιοχής δεν είναι ωστόσο δυνατή χωρίς την ενεργό συμμετοχή του πληθυσμού. Η κατάσταση του ανθρώπινου δυναμικού σήμερα δεν είναι ευνοϊκή γι' αυτόν το στόχο και απαιτεί το ξεπέραςμα βασικών εμποδίων, όπως η απροθυμία για ανάληψη πρωτοβουλιών και συλλογική δράση, η προσκόληση σε κλασικά αναπτυξιακά σχήματα, τα συμφέροντα που ευνοούν μόνο την τουριστική ή παραθεριστική λειτουργία της περιοχής, οι ανταγωνισμοί ατόμων και κοινοτήτων, οι οπισθοδρομικές αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο ζωής κλπ. Ταυτόχρονα, ο γερασμένος πληθυσμός παρουσιάζει, πέρα από την ιδεολογική, και μια καθοριστική φυσική αδυναμία να ανταποκριθεί σε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες. Γι' αυτό φαίνεται απαραίτητη προϋπόθεση η δημιουργία ευκαιριών και κινήτρων για την προσέλκυση νέων και παραγωγικά ενεργών ατόμων. Η εγκατάστασή τους στην περιοχή, με βασικό δέλεαρ το αξιόλογο περιβάλλον και την προσδοκία διαφορετικού τρόπου και καλύτερης ποιότητας ζωής, μπορεί να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη των αναπτυξιακών διαδικασιών. Χρειάζεται ωστόσο να προηγηθούν δρασιτικές μεταρρυθμίσεις, όπως π.χ. η αναδιάρθρωση της οργανωτικής δομής και ενίσχυση της ενότητας και αυτονομίας του χώρου, η επέμβαση στο ιδιοκτησιακό καθεστώς κλπ.

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, η πρόταση που ακολουθεί δεν είναι τόσο απόρροια κάποιων *a priori* ιδεολογικών τοποθετήσεων, αλλά μάλλον προκύπτει από την άμεση επαφή με τον χώρο και αποτελεί συνέπεια μιας επί τόπου διαπίστωσης συγκεκριμένων αναγκών και δυνατοτήτων του περιβάλλοντος και των ανθρώπων.

Η ΠΟΛΗ ΣΤΑ ΑΝΩ ΠΕΔΙΝΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

1. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

A. Πρωτογενής τομέας

1. Γεωργία

Είναι προφανές ότι το μοντέλο της εντατικής μηχανικής γεωργίας με μονοκαλλιέργειες κλπ, δεν μπορεί να εφαρμοστεί στο Ζαγόρι. Μόνο καλλιέργειες μικρής κλίμακας με προϊόντα καλής ποιότητας μπορούν ν' αναπτυχθούν. Αυτό ισχύει κυρίως στις ορεινές περιοχές, όπου μπορούν να μπουν καλλιέργειες για να καλύψουν τις τοπικές ανάγκες, μαζί με τις ανάγκες της πιθανής αυξημένης τουριστικής κίνησης. Η γεωργία, στα μέρη που δεν έχουν καλή άρδευση, θα μπορούσε να στηρίζει την κτηνοτροφία με την καλλιέργεια ξηρικών κτηνοτροφικών φυτών, με στόχο την πτώση του κόστους παραγωγής των ζωοτροφών. Στις περιοχές όπου μπορούν να γίνουν συστηματικές καλλιέργειες, μπορούν να μπουν ή είδη προσαρμοσμένα στις τοπικές συνθήκες ή είδη που χρειάζονται επιδότηση ή έργα υψηλού κόστους. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι η γεωργία πρέπει να επιζησει, ακόμα και αν δεν εαναι οικονομικά ανταγωνιστική, με την προϋπόθεση να καλύπτει τις τοπικές ανάγκες. Οποσδήποτε οι καλλιέργειες δεν πρέπει να είναι στατικής βιομηχανοποιημένης μορφής, αλλά μέσα στα οικολογικά πλαίσια, ώστε να απόφεύγεται η καταστροφή του περιβάλλοντος. Η αποφυγή χημικών λιπασμάτων, η εφαρμογή οργανικής λίπανσης (κοπριά από

στάβλους ανακατεμένη με άχυρα κ.α), η αγρανάπαυση, οι εναλλακτικές καλλιέργειες, θα βοηθήσουν στη διατήρηση και τον φυσικό εμπλουτισμό του εδάφους.

Εκτός από τις καλλιέργειες αυτές, θα πρέπει να προωθηθούν πειραματικές καλλιέργειες, όπως φράουλες, μανιτάρια, αρωματικά φυτά, αμπέλια ή φυτά θερμοκηπίων και δεντροκαλλιέργειες όπως καρυδιές, φουντουκιές κλπ.

Η γεωργία γενικότερα πρέπει να λειτουργήσει μέσα από ένα σύστημα συνεταιρισμών κατά χωριό ή ανάμεσα σε χωριά και ο εξοπλισμός να ανήκει στους συνεταιρισμούς. Πέρα απ' αυτούς, μπορούν να ενισχυθούν και ιδιωτικές πρωτοβουλίες που θα γίνονται σε συνεργασία με τις κοινότητες.

Για τη λύση του προβλήματος των ενοικιάσεων, όπου η γη ανήκει σε μη κατοίκους του Ζαγορίου και νοικιάζεται σε ακτήμονες για μικρό χρονικό διάστημα, πρέπει να νομοθετηθεί υποχρεωτική μακροχρόνια ενοικίαση και ταυτόχρονα να επιστραφούν τα εκκλησιαστικά κτήματα στις κοινότητες. Τέλος πρέπει να προχωρήσει ο αναδασμός και η αύξηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων χρησιμοποιώντας περιοχές που αυτή τη στιγμή είναι εγκαταλειμμένες.

Η χωροταξική κατανομή των δραστηριοτήτων του γεωργικού τομέα θα πρέπει να είναι η ακόλουθη:

α. γεωργικές καλλιέργειες όπως τριφύλλι, πατάτα, φράουλα, όσπρια, χωροθετούνται στις κοιλάδες (πόλγες)

β. δενδροκαλλιέργειες όπως καρυδιές, φουντουκιές, μηλιές, καστανιές και αμπέλια σε ημιορεινές εκτάσεις με μικρή κλίση και εκτεθειμένες στο νότο

γ. τα δάση καταλαμβάνουν τις ορεινές εκτάσεις και τέλος

δ. οι βοσκότοποι καταλαμβάνουν την υπαλπική και αλπική ζώνη (πάνω από 1300m υψόμετρο).

2. Κτηνοτροφία

Η κτηνοτροφία είναι μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες του Ζαγορίου και μπορεί να αναπτυχθεί τόσο στις περιοχές που προσφέρονται για εντατική εκμετάλλευση όσο και

στις υπόλοιπες. Συγκεκριμένα είναι δυνατή η λειτουργία μικρών σύγχρονων μονάδων σε συνεταιριστική βάση με ταυτόχρονη δυνατότητα επεξεργασίας και διάθεσης των προϊόντων. Η κατασκευή μικρών εγκαταστάσεων κτηνοτροφίας είναι εφικτή χάρη στο ήδη υπάρχον δυναμικό και τις δυνατότητες ανάπτυξής του. Το πού θα γίνουν αυτές οι εγκαταστάσεις και τί δυναμικό θα έχουν, θα εξαρτηθεί από μελέτη που πρέπει να γίνει και που θα πρέπει να παίρνει υπόψη της τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων. Οι κτηνοτροφικές μονάδες μπορούν να περιλαμβάνουν κασίκες, πρόβατα αγελάδες ή χοίρους.

Στις υπόλοιπες περιοχές, όπου δεν ενδείκνυται εντατική κτηνοτροφία, μπορεί να ενισχυθεί η οικόσιτη κτηνοτροφία.

Για την καλύτερη αξιοποίηση της περιοχής, πρέπει να προωθηθεί το πρόγραμμα βελτίωσης των βοσκοτόπων, με την προϋπόθεση να είναι μέσα στα πλαίσια της ήπιας και όχι εντατικής ανάπτυξης. Επίσης πρέπει να αξιοποιηθούν όλες οι δημόσιες κοινοτικές και εκκλησιαστικές εκτάσεις, καθώς και οι ιδιωτικές μετά από αναδασμό. Τέλος οι ζωοτροφές πρέπει να συνδυαστούν με την ανάπτυξη της γεωργίας και να προέρχονται, όσο είναι δυνατό, από την περιοχή.

Εκτός από την παραδοσιακή κτηνοτροφία, πρέπει να ενισχυθούν και άλλες μορφές εκμετάλλευσης, όπως η μελισσοκομία και η εκτροφή σαλιγκαριών.

Τέλος βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας είναι η επέκταση του υπάρχοντος οδικού δικτύου, ώστε να είναι εξασφαλισμένη η διακίνηση των ζωοτροφών και των κτηνοτροφικών προϊόντων. Ειδικά επισημαίνουμε την κατασκευή ενός δικτύου σταθμών προψύξεως του γάλακτος, χωροταξικά τοποθετημένου για την εξυπηρέτηση της περιοχής.

3. Δασοκομία

Η δασοκομία, που αποτελεί έναν από τους κυριότερους πόρους, πρέπει να μπει σε καινούργια σύγχρονα πλαίσια μετά από ολοκληρωμένες και όχι αποσπασματικές μελέτες. Έτσι θα μπορεί να γίνει αποτελεσματικότερη ξύλευση με εκμετάλλευση και του

δεύτερου ξύλου, με μόνιμο δίκτυο δασικών δρόμων, με τεχνικά έργα για την αποφυγή διάβρωσης, με αύξηση των προστατευτέων περιοχών και ανάπτυξη του δασικού τουρισμού. Η ξυλεία μπορεί να αποθηκεύεται ή επί τόπου από μικρά πριστήρια ή για δημιουργία κάρβουνου ή να μεταφέρεται σε τοπικό ή κοντινό εργοστάσιο ξυλείας. Το νομικό πλαίσιο των δασικών συνεταιρισμών πρέπει να αναθεωρηθεί, δίνοντας τη δυνατότητα δημιουργίας συνεταιριστικών επιχειρήσεων ξύλου με τη συμμετοχή της κοινότητας και άλλων κατοίκων του χωριού που δεν είναι κατ'ανάγκη υλοτόμοι, όπως π.χ. χήρες υλοτόμων ή συνταξιούχοι αγρότες και κτηνοτρόφοι.

Πάντως, το βασικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να κινηθεί η εκμετάλλευση των δασών, θα πρέπει να είναι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, γιατί η υπερξύλευση είναι ο βασικότερος παράγοντας καταστροφής του δάσους.

Επίσης μπορεί να δημιουργηθούν αισθητικά δάση, ώστε να αναπτυχθεί ο δασικός τουρισμός. Η δημιουργία μονοπατιών και καθορισμένων χώρων αναψυχής, μαζί με την επισκευή και διατήρηση παλιών ιστορικών μονοπατιών σε συνδυασμό με το δάσος, είναι ίσως η σημαντικότερη πηγή πλούτου για τους κατοίκους της περιοχής. Πράγματι, αυτό θα έδινε διέξοδο στην αποτελεσματική οικονομία του χώρου, στην ανεργία (δημιουργώντας π.χ. οδηγούς) και θα παρέτεινε τον χρόνο παραμονής των τουριστών.

4. Αλιεία

Στα ποτάμια της περιοχής πρέπει να γίνει εμπλουτισμός με άγρια πέστροφα και να βελτιωθεί η κατασκευή των φραγμάτων, ώστε να μπορούν τα ψάρια να γυρίζουν. Στα ιχθυοτροφεία πρέπει να εξεταστεί η δυνατότητα κοινοτικής συμμετοχής. Τέλος μπορεί να αναπτυχθεί η τουριστική αλιεία.

5. Εκτροφές

Οι οποιεσδήποτε προτεινόμενες εκτροφές ζώων πρέπει να γίνουν σε συνεταιριστική βάση με δυνατότητα καθετοποίησης, επεξεργασίας δηλαδή των προϊόντων -δερμάτων, κρέατος κλπ- μέσα στον χώρο. Μπορεί π.χ. να γίνει σχολή μαθητείας ραφής γούνας και εκτροφής. Οι εκτροφές μπορούν να προχωρήσουν και σε άλλα είδη της περιοχής, όπως ζαρκαδία ή ακόμα και ελάφια. Η ανάπτυξη

των εκτροφών οπωσδήποτε μπορεί να έχει μόνο συμπληρωματικό χαρακτήρα στην οικονομία της περιοχής. Τέλος θεωρούμε βασική προϋπόθεση ότι τα εκτροφεία πρέπει να είναι εξοπλισμένα με σταθμούς βιολογικού καθαρισμού.

Β. Δευτερογενής τομέας

Ο δευτερογενής τομέας πρέπει να είναι οργανικά δεμένος με το χώρο, δηλαδή να βασίζεται στην πρωτογενή παραγωγή ώστε να εκμεταλλευθεί τα δασικά, γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα της περιοχής.

Οι εγκαταστάσεις των εκμεταλλεύσεων πρέπει να είναι αισθητικά προσαρμοσμένες στο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον του τόπου, να είναι μικρής κλίμακας και να μην ρυπαίνουν.

Ειδικότερα, μπορούν να δημιουργηθούν μικρά πιστήρια που να λειτουργούν σε οικογενειακή βάση, εργοστάσιο ξυλείας που να αξιοποιεί τα προϊόντα των πιστηρίων καθώς και άλλες μικρές βιοτεχνίες, π.χ. λαϊκής τέχνης, επίπλων, κουφωμάτων, μοριοσανίδων, κιβωτίων συσκευασίας κτλ, κυρίως για τοπικές ανάγκες.

Επίσης να δημιουργηθούν βιοτεχνίες-βιομηχανίες συντήρησης των τοπικών προϊόντων, όπως σταθμοί πρόψυξης για τη συγκέντρωση γάλακτος.

Τα τυροκομεία, ξηραντήρια αρωματικών φυτών και οι μικρές υφαντουργικές μονάδες σε οικογενειακή κλίμακα ή στην κλίμακα του χωριού, θεωρούνται απαραίτητα για την αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων πρωτογενούς παραγωγής.

Πιστεύουμε ότι η δευτερογενής παραγωγή δεν μπορεί να αποτελέσει τον κυριότερο άξονα οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής. Αυτό γιατί ο χώρος δεν προσφέρεται για μεγάλες εντατικές μονάδες που θα απαιτήσουν μεγάλο εργατικό δυναμικό και θα προκαλέσουν αισθητικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Επιπλέον δεν υπάρχει κάποια μορφή παράδοσης στη βιοτεχνία, αν εξαιρέσει κανείς τα γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα και την οικιακή υφαντουργία.

Γ. Τριτογενής τομέας

Οι αναπτυξιακές προτάσεις στον τομέα αυτό συγκεντρώνονται κύρια στην τουριστική ανάπτυξη με ταυτόχρονη βελτίωση του επιπέδου της δημόσιας υγείας, της εκπαίδευσης, της ψυχαγωγίας και της υποδομής άλλων υπηρεσιών.

- Ο τουρισμός είναι ένα από τα βασικότερα σημεία πάνω στα οποία θα στηριχθεί η ανάπτυξη, χωρίς αυτό να σημαίνει την εξάρτησή της απ' αυτόν, μια και είναι γνωστή η αστάθεια που χαρακτηρίζει τον τομέα αυτό και η εξάρτησή του από τη γενικότερη οικονομική κατάσταση. Οπωσδήποτε από τις προτάσεις αποκλείονται οι λύσεις τουρισμού μεγάλης κλίμακας, όπως μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, πολυδάπανα χιονοδρομικά κέντρα και μαζική εισροή τουριστών. Το μοντέλο που προτείνεται για τον τουρισμό περιλαμβάνει μικρούς ξενώνες ή και ξενοδοχεία μέσα ή γύρω από τους οικισμούς, πάντως όχι σε απομονωμένες τοποθεσίες, κάμπινγκ σε ορισμένες περιοχές που προσφέρονται και σαν χώροι και σαν φυσικό τοπίο και σαν δυνατότητα παροχής υπηρεσιών, χιονοδρομικές πίστες με μεταφορά των επισκεπτών χωρίς καμπίνες και κέντρα στις κορυφές αλλά με *telesiège*, π.χ. από την πλευρά του Τσεπέλοβου - Βρυσοχωρίου κ.α. Επίσης προτείνεται να αξιοποιηθούν καλύτερα οι δυνατότητες τουρισμού φοιτητών, μαθητών, υγείας κλπ. Σημαντική σχέση με την τουριστική ανάπτυξη έχει και ο εθνικός δρυμός Βίκου-Αώου, για τον οποίο περισσότερα θα αναφερθούν παρακάτω.

- Για τη δημόσια υγεία πρέπει να γίνει ειδική αντιμετώπιση της περιοχής. λόγω της ιδιαιτερότητας του χώρου.

- Αν αναπτυχθεί σωστά η περιοχή, θα αναπτυχθεί και η εκπαίδευση, καθώς θα υπάρχουν και περισσότεροι μαθητές. Οι ελλείψεις όμως υποδομής, όπως βιβλιοθήκες, οπτικο-ακουστικό υλικό κ.α. πρέπει να βελτιωθούν σημαντικά. Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι μέτρα σαν την επιδότηση των μαθητών που πηγαίνουν στην εστία, δεν αντιμετωπίζουν την ουσία του προβλήματος.

- Για τη βελτίωση της ψυχαγωγίας και του αθλητισμού μπορούν να γίνουν αρκετά, όπως η προώθηση των επαφών των νέων με άλλους νέους που θα έρχονται οργανωμένοι σαν σχολεία ή πανε-

πιστήμια. Σαν παράδειγμα, οι σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας στα Γιάννινα, μπορούν να κάνουν μία εβδομάδα ενημέρωσης στο Ζαγόρι. Τα κτίρια των σχολείων μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους μαθητές-φοιτητές. Πρέπει επίσης να δοθεί δυνατότητα ανάπτυξης και αλλαγής των στόχων των εκπολιτιστικών συλλόγων. Τα κέντρα νεότητας πρέπει να εξοπλιστούν και να δημιουργηθούν νέα. Τέλος μπορούν να δημιουργηθούν νέες και να βελτιωθούν οι υπάρχουσες αθλητικές εγκαταστάσεις, να γίνει ένα κινητό συνεργείο κινηματογράφου και να οργανωθεί ένα Ζαγορήσιο φεστιβάλ με πανελλαδική εμβέλεια.

- Ένα βασικό θέμα είναι η ενημέρωση των κατοίκων γύρω από τα θέματα που τους αφορούν. Οι αρμόδιοι πρέπει να φέρνουν κάθε θέμα -με τη σωστή ενημέρωση- για συζήτηση με τους ντόπιους, ώστε να υπάρχει ενημέρωση και γόνιμος εποικοδομητικός διάλογος.

- Η τεχνική υποδομή θα πρέπει να βελτιωθεί παράλληλα με την ανάπτυξη της περιοχής και σε σύνδεση με αυτή. Δεν πρέπει δηλαδή να γίνουν αποκομμένες ενέργειες, όπως παροχή τηλεφωνικών γραμμών συγκεντρωμένων σε ορισμένα χωριά, ενώ άλλα δεν έχουν παρά μία γραμμή και χωρίς να έχουν μπει σε κάποιο γενικότερο σχέδιο. Μέσα στο σχέδιο αυτό πρέπει να περιλαμβάνονται η βελτίωση του οδικού δίκτυου, των συγκοινωνιών, της ύδρευσης, της αποχέτευσης, των τηλεφώνων και ταχυδρομείων, του εξηλεκτρισμού, των τεχνικών έργων κ.α.

- Σε ότι αφορά το πρόβλημα των παραδοσιακών οικισμών, πρέπει τα υλικά να επιδοτούνται ή να χορηγούνται δωρεάν, κατά προτεραιότητα στους μόνιμους κατόικους, να διευκολυνθεί η έκδοση οικοδομικών αδειών, να μειωθούν οι εισφορές και οι φόροι γι'αυτές, να υπάρχει στην περιοχή ένα κλιμάκιο της πολεοδομίας, τουλάχιστο τους μήνες που γίνονται οι κατασκευές και επισκευές και να μελετηθεί η δυνατότητα δημιουργίας "ταμείου" και λατομείου πέτρας και σχιστόπλακας.

Δ. Φυσικό περιβάλλον

Κάποιες συγκεκριμένες προτάσεις που μπορούν να βοηθήσουν στη διατήρηση των φυσικών οικοσυστημάτων είναι οι παρακάτω:

α. η συστηματική μελέτη της δομής και της λειτουργίας των

οικοσυστημάτων, των πληθυσμών των απειλούμενων ειδών και της αντοχής τους στις ανθρώπινες επεμβάσεις. Οι μελέτες αυτές μπορούν να γίνουν από φορείς όπως τα Πανεπιστήμια ή άλλες ερευνητικές ομάδες.

β. η κατασκευή τεχνικών έργων για την αποφυγή της διάβρωσης (φράγματα, αναθαμνώσεις κ.α) στις περιοχές υλοτομίας και κατασκευής δρόμων.

γ. κατασκευή μόνιμου δίκτυου δρόμων για την εκμετάλλευση του δάσους μετά από μελέτη όλου του ζαγορήσιου δάσους.

δ. διευκόλυνση της επιστροφής των ψαριών στις περιοχές ωοτοκίας με τη διαμόρφωση των υπάρχοντων φραγμάτων.

ε. εξεύρεση τρόπων για την ακλύτερη διαχείριση των σκουπιδιών καθώς και των λυμάτων που θα προέρχονται από τις διάφορες δραστηριότητες όπως ξενώνες, βιοτεχνίες, εκτροφές κ.α.

στ. για την καλύτερη διαχείριση του κυνηγιού προτείνονται τα παρακάτω: μελέτη των πληθυσμών των θηραμάτων, τροποποίηση της χρονικής περιόδου κυνηγιού και κατάργηση του εναλλασσόμενου κυνηγιού, αύξηση του αριθμού των θηροφυλάκων, δημιουργία εκτροφείου θηραμάτων, ενημέρωση των αρχών και των κατοίκων για τα προστατευόμενα είδη, επιβολή διοικητικών ποινών στους λαθροθήρες, δημιουργία ελεγχόμενης κυνηγετικής περιοχής κάτω από την εποπτεία και διαχείριση των κατοίκων μετά από οικονομική και οικολογική μελέτη, με κύριους ποδέκτες των εσόδων τους κατοίκους της περιοχής.

Στις προτάσεις για τη σωστότερη διαχείριση του δρυμού περιλαμβάνονται:

α. την εκμετάλλευση και διαχείριση του δρυμού να αναλάβει φορέας στον οποίο θα συμμετέχουν και οι κοινότητες.

β. η επισήμανση με πινακίδες των ορίων και των εισόδων του δρυμού, καθώς και των απαγορευτικών διατάξεων.

γ. η πληροφόρηση των επισκεπτών με φυλλάδια κ.α.

δ. η κατασκευή φυλακίων, παρατηρητηρίων και βελτίωση των υπάρχοντων μονοπατιών μετά από συγκεκριμένη μελέτη.

ε. η δημιουργία υποδομής εξυπηρέτησης των επισκεπτών, όπως

ξενώνες, εστιατόρια, βρύσες, παγκάκια, πάρκινγκ, ιατρική περίθαλψη, τηλέφωνα κτλ.

στ. η δημιουργία σώματος οδηγών και φυλάκων από ντόπιους κατοίκους.

ζ. η δημιουργία Μουσείου Φυσικής Ιστορίας καθώς και επιστημονικού κέντρου που θα εξυπηρετεί σχολεία, φοιτητές και ερευνητές.

η. η οικολογική μελέτη του δρυμού.

θ. η ενημέρωση των κατοίκων γύρω από τη σημασία και τα οφέλη του δρυμού.

ι. η ανακήρυξη της χαράδρας του Αώου σαν τμήμα του πυρήνα.

ια. το κλείσιμο του δρόμου που έχει ανοιχθεί από το γεφύρι της Κόνιτσας μέχρι τη μονή Στομίου.

ιβ. τη λήψη μέτρων πυρασφάλειας λόγω του αυξημένου αριθμού επισκεπτών.

ιγ. την ένταξη του δρυμού μέσα σ'ένα γενικότερο εθνικό πάρκο που μπορεί να περιλαμβάνει όλη την περιοχή Ζαγορίου.

Κλείνοντας θα θέλαμε να πεαναλάβουμε ότι κάθε προσπάθεια για την αναγέννηση της περιοχής θα πρέπει να έχει σαν κύριο συντελεστή τους κατοίκους, οι οποίοι μετά από μια σωστή ενημέρωση και παιδεία θα μπορέσουν να φέρουν μια ισορροπία μεταξύ ανθρώπου και φύσης.

Φυσικά, θα πρέπει να εξεταστεί σε βάθος η θέση του φράγματος ή των φραγμάτων στον Αώο, όπως επίσης και ο τρόπος κατασκευής τους ώστε να περιοριστεί στο μηδέν η αισθητική αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος και να μην διαταραχθεί η οικολογική ισορροπία της κοιλάδας του Αώου. Επιπλέον προτείνουμε πριν αρχίσει η κατασκευή του φράγματος ή άλλων τέτοιων έργων, να εξετασθούν προσεκτικά οι κοινωνικές δομές της περιοχής και τα πολιτιστικά της χαρακτηριστικά, ώστε η εξέλιξή της να γίνει ομαλά και να μην δημιουργηθούν ρήξεις από την κοινωνική και πολιτιστική μεταλλαγή των κατοίκων της.

2. ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ

Το σημαντικότερο στοιχείο που πιστεύουμε ότι προηγείται κάθε δραστηριότητας είναι ο χωροταξικός σχεδιασμός του Ζαγορίου που εντάσσεται σε έναν περιφερειακό. Ο χωροταξικός σχεδιασμός θα καθορίσει τις χρήσεις γης καθώς και οποιαδήποτε κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα. Χωρίς τον χωροταξικό σχεδιασμό, όλες οι υπόλοιπες αναπτυξιακές προτάσεις, αν υιοθετηθούν, θα γίνουν αποσπασματικά, χωρίς σύνδεση μεταξύ τους.

Ταυτόχρονα με τον χωροταξικό σχεδιασμό, πρέπει να προχωρήσει η δημιουργία ενός φορέα που θα συντονίσει τις δραστηριότητες που πρόκειται να αναπτυχθούν στο Ζαγόρι. Στον φορέα αυτό, που πρέπει να εδρεύει στο Ζαγόρι, πρέπει να συμμετέχουν οι κοινότητες καθώς και άλλοι οργανισμοί όπως πολιτιστικοί σύλλογοι. Ο φορέας θα έχει την ευθύνη για την πληροφόρηση του κόσμου, για την παρουσίαση νέων έργων καθώς και για επί μέρους δραστηριότητες όπως η δημιουργία κοινού ταμείου για τους παραδοσιακούς οικισμούς, τράπεζας πέτρας και πλάκας για τις οικοδομές, διαχείριση του εθνικού δρυμού κ.α.

Γενικά και σε όλες τις φάσεις της ανάπτυξης, πρέπει να προέχει η πληροφόρηση των κατοίκων από όλους τους φορείς που θα έχουν σχέση με αναπτυξιακά έργα στο Ζαγόρι, ώστε και τα έργα αυτά να έχουν κοινή αποδοχή και να ενθαρρύνεται η ανάπτυξη πνεύματος κριτικής και γόνιμης ανταλλαγής απόψεων.

3. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Για να πραγματοποιηθούν πολλές από τις προτεινόμενες λύσεις, χρειάζεται οπωσδήποτε να γίνουν σημαντικές αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο. Μια από τις σημαντικότερες είναι η ενοποίηση του χώρου του Ζαγορίου. Αυτή τη στιγμή, το Ζαγόρι είναι κομμένο σε τρία κομμάτια, το Ανατολικό, το Κεντρικό και το Δυτικό, που δεν συγκοινωνούν μεταξύ τους. Η ενοποίηση του χώρου είναι βασική προϋπόθεση για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη.

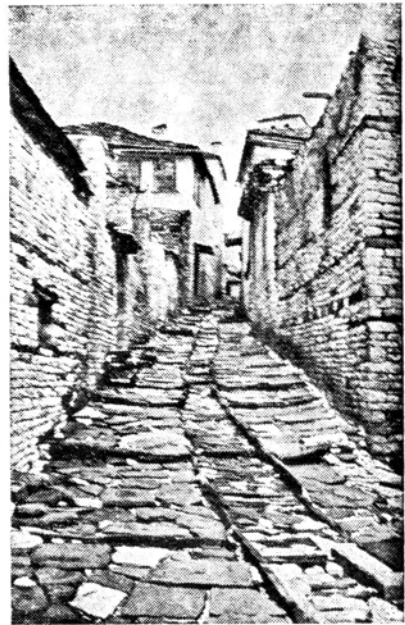
Μια άλλη θεσμική αλλαγή είναι το σύστημα των ενοι-

κιάσεων. Επειδή ένα μεγάλο μέρος της γεωργικής γης ανήκει σε ανθρώπους που μένουν μακριά απ' το Ζαγόρι και την ενοικιάζουν, είναι απαραίτητο να θεσμοθετηθεί η υποχρεωτική μακρόχρονη ενοικίαση.

Για την εφαρμογή των διαφόρων μέτρων θεωρούμε απαραίτητο να μην στηρίζεται η ανάπτυξη μόνο στο σημερινό σύστημα χρηματοδότησης από ιδιώτες, αλλά να ενισχυθούν οι συνεταιρισμοί και οι κοινοτικές επιχειρήσεις. Εφόσον, απ' ότι φαίνεται, πηγές χρημάτων υπάρχουν (ΕΟΚ, ΦΑΟ κ.α.), αυτά τα χρήματα πρέπει να κατανεμηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσουν να φτάσουν σε όσο το δυνατόν περισσότερα χέρια.

Τέλος πρέπει να τονιστεί ότι θεωρούμε απαραίτητη τη δημιουργία ευκαιριών και κινήτρων για την προσέλκυση νέων και παραγωγικά ενεργών ατόμων. Η εγκατάστασή τους στην περιοχή με βασικό δέλεαρ το αξιόλογο περιβάλλον και την δυνατότητα διαφορετικού τρόπου και καλύτερης ποιότητας ζωής, μπορεί να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη των αναπτυξιακών διεργασιών.

ΔΙΛΟΦΟ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 1

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

ΚΗΠΟΙ 20.7.83

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΓΙΑ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΗΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

10.00 - 11.30	ΖΑΓΟΡΙ-ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΖΑΓΟΡΙ-Η ΠΑΝΙΔΑ ΚΑΙ Η ΧΛΩΡΙΔΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ
17.00 - 20.00	ΔΙΑΔΡΟΜΗ 5 ΠΕΤΡΙΝΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΚΗΠΟΙ 21.7.83

10.00 - 11.30	ΖΑΓΟΡΙ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΚΟΥΔΑΣ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΚΗΠΟΙ 22.7.83

10.00 - 11.30	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΟΜΑΔΩΝ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΟΥΛΕΙΑΣ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ-ΣΥΝΤΑΞΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ ΝΕΓΑΔΕΣ-ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

ΓΡΑΒΕΝΙΤΙ 23.7.83

10.00 - 13.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΒΑΡΔΑ
17.00 - 20.00	ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 24.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΤΡΙΣΤΕΝΟ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 25.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΗ ΒΩΒΟΥΣΑ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΑΝΩ ΡΟΥ ΑΩΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΔΙΚΟΡΦΟ 26.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΚΑΛΩΤΑ ΚΑΙ ΜΑΝΑΣΗ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΒΟΡΕΙΝΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ ΜΙΤΣΙΚΕΛΙΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΔΙΚΟΡΦΟ 27.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΛΑΤΗ ΚΑΙ ΑΣΠΡΑΓΓΕΛΟΥΣ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΠΕΤΟΥΡΝΑ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΣΚΑΜΝΕΛΙ 28.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΤΣΕΠΕΛΟΒΟ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΡΟΓΚΟΒΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΣΚΑΜΝΕΛΙ 29.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΚΑΠΕΣΟΒΟ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΚΟΥΚΟΥΛΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΣΚΑΜΝΕΛΙ 30.7.83

10.00 - 11.30	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΓΥΦΤΟΚΑΜΠΟ ΚΑΙ ΛΑΪΣΤΑ
11.30 - 12.00	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ
12.00 - 13.00	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
17.00 - 20.00	ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΒΡΥΣΟΧΩΡΙ-ΗΛΙΟΧΩΡΙ- ΚΟΙΛΑΔΑ ΑΩΟΥ-ΟΡΕΙΝΟ ΟΓΚΟ ΤΥΜΦΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ
20.00 - 20.30	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΑΡΙΣΤΗ 31.7.83 ΜΕΧΡΙ 6.8.83

- ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ Δ' ΑΝΟΙΧΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
- ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΧΑΡΑΔΡΑΣ ΤΟΥ ΒΙΚΟΥ (ΠΥΡΗΝΑΣ ΔΡΥΜΟΥ)
- ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΤΟΥ ΑΩΟΥ (ΑΠΟ ΚΟΝΙΤΣΑ)
- ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΟΡΕΙΝΟΥ ΟΓΚΟΥ ΤΥΜΦΗΣ (ΓΚΑΜΗΛΑΣ)

ΑΡΙΣΤΗ ΣΑΒΒΑΤΟ 6.8.83 ΠΡΩΪ

- ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΣΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΚΟΥΚΟΥΛΙ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 2

Η Μ Ε Ρ Ο Λ Ο Γ Ι Ο

ΚΗΠΟΙ 20.7.83

Το πρωί φτάσαμε εδώ και η οργάνωση για πρώτη μέρα παίρνει "άριστα". Όλα άρχισαν κανονικά και δεν υπάρχει ταλαιπωρία. Μετά την ιστορική ανασκόπηση και την οικολογική ενημέρωση, αρχίσαμε την επίσκεψη από την οποία πήραμε μια ιδέα για την οικονομική κατάσταση που βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο σε επίπεδο ανταλλαγής προϊόντων και όχι έξω από τα όρια του κάθε χωριού.

Αξιόλογη ήταν η συνάντηση με τον Δασονόμο που είναι ντόπιος "Μπαγιώτης". Μίλησε για την κυριότερη ασχολία των κατοίκων και την κυριότερη πηγή "πλούτου", την υλοτομία, χωρίς να πολυενδιαφέρεται για την καταστροφή του περιβάλλοντος. "Σε 20-30 χρόνια θα ξαναγίνουν υλοτομήσιμα" είπε.

Πολύ ακούστηκε εδώ πάνω η κουβέντα για την Αρκούδα. Βέβαια συντελεί και το ότι κι εμείς ρωτάμε συνέχεια γι' αυτήν. Αυτός ο άνθρωπος μας είπε ότι ο κόσμος "υποφέρει" κατά κάποιο τρόπο από την Αρκούδα και ότι πρόσφατα π.χ. κατέστρεψε στην Ελάτη κυψέλες μελισσών, προξενώντας 750.000 δρχ. ζημιά, ποσό μάλλον φοβερά υψηλό για μελισσοκομία. Ο ίδιος είπε ότι με την απαγόρευση του κυνηγιού για 3 χρόνια, με σκοπό να κάνουν την περιοχή ελεγχόμενη ζώνη κυνηγιού, αυξήθηκαν τα θηράματα, αλλά με αντιδράσεις και προφάσεις των κατοίκων (π.χ. κα-

Ο Τ. ΛΕΓΑΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΕ ΩΡΑ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΚΗΠΟΥΣ

ταστροφές που χρεώνονται στα ζώα ενώ γινόνταν από κατοίκους) κι ενώ το παραδέχτηκε αυτό, δεν μπορεί να παραδεχτεί ότι κάτι ανάλογο μπορεί να γίνεται τώρα από τους κατοίκους, για να βρούν την ευκαιρία να κυνηγήσουν την Αρκούδα.

Τόνισε πολύ τη νοοτροπία των ντόπιων η οποία τους κάνει να κουμπώνονται και να αλλάζουν πολύ δύσκολα.

Η δεύτερη συνάντηση με τον Βασίλη Τζιόβα, κτηνίατρο που ασχολείται με την περιοχή, ήταν ενδιαφέρουσα γιατί μας εξήγησε τους τόπους και τους τρόπους ανάπτυξης της περιοχής και ειδικά του Δυτικού Ζαγοριού, που μπορεί να εκμεταλλευτεί φοβερά το χώρο του για την αιγοπροβατοτροφία. Το βασικό πρόβλημα γι' αυτόν είναι "θεσμικό" και το θέμα της ζήτησης της προβατοτροφίας πιστεύει ότι θα λυθεί με θεσμική αλλαγή.

ΚΗΠΟΙ 21.7.83

Πολύ φορτωμένη μέρα... Πραγματικά το πρόγραμμα είναι πολύ φορτωμένο αλλά και συνάμα ενδιαφέρον. Η ανάλυση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του Ζαγοριού ήταν ενδιαφέρουσα. Αυτό που εμείς συμπεραίνουμε είναι ότι ποτέ ο τόπος δεν είχε αξιοποιηθεί. Στην περίοδο της ακμής αυτό που υπήρχε ήταν μόνο χρήματα από τους ξενητεμένους στην πλειονότητα Ζαγορήσιους και τα χωριά ήταν κατοικία και τόπος γερόντων, "συνταξιούχων" της εποχής και παιδιών. Ποτέ απ' όσα κατάλαβα και από τους ομιλητές και τον Κίμωνα Κυριαζή, εκδότη της εφημερίδας "το Ζαγόρι μας" δεν είχε αναπτυχθεί εδώ μια μορφή βιοτεχνίας, έστω οικιακής, π.χ. χειροτεχνία, αργαλειός κλπ από τους ντόπιους.

Αυτά θεωρούνται κατώτερες δουλειές και ήταν δουλειές για τους γύφτους και τους Σαρακατσάνους.

Οι Ζαγορήσιοι, σαν ξεχωριστή φυλή αυτού του τόπου, ζούσαν από τα λεφτά που έστελναν οι ξενητεμένοι και ασχολούνταν περισσότερο με τη γεωργία και κυρίως όμως με τα γράμματα. Απ' ότι κατάλαβα, κύριο αίτημα του Ζαγορήσιου από παλιά, την εποχή της ακμής μπορώ να πω, ήταν η φυγή του σε άλλους τόπους με σκοπό το γρήγορο(;) εύκολο(;) κέρδος χρημάτων με τα οποία θα γύριζε στο χωριό. Τώρα πώς το ήθελαν το χωριό; μάλλον σαν

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΧΛΩΡΙΔΑΣ & ΠΑΝΙΔΑΣ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΗΣΙΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ Τ.ΛΕΓΑΚΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

μουσείο, για να τους θυμίζει τα παιδικά τους χρόνια. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και σήμερα, με τη διαφορά ότι αυτοί που ορίζουν τις τύχες του χωριού κατάγονται μεν απ' το χωριό, αλλά ζουν αλλού, μακριά από τα προβλήματα των κατοίκων.

Τώρα βέβαια όλοι μιλάνε για μια νοοτροπία που κάνει τον κόσμο δύσπιστο σε μια προσπάθεια που έχει σκοπό να αλλάξει και να βελτιώσει κάτι μέσα στο χωριό. Μια νοοτροπία που έχει δημιουργηθεί κατά τον Χρυσόστομο Νούλη, κάτοικο Μπάγιας, από τις φοβίες που πέρασαν στον εμφύλιο και μετά. Δεν μπορούμε να έχουμε γνώμη ακόμα. Αξιοπρόσεκτη είναι και η προσπάθεια που κάνει ο εκπολιτιστικός σύλλογος εδώ, που τέσσερα χρόνια τώρα προσπαθεί διοργανώνοντας εκδηλώσεις να ενώσει και κατά κάποιο τρόπο να ανταμώσει τον κόσμο από τα γύρω χωριά και κάπως να δώσει μια κάποια ζωή, έστω και προσωρινή σ' αυτό τον τόπο (πρόεδρος Τάκης Καραπέτσης).

Η επίσκεψη το απόγευμα στην περιοχή Ριζιανά ήταν ενδιαφέρουσα και ειδικά οι βιολόγοι βρήκαν στοιχεία για τη δουλειά τους.

Αύριο προβλέπεται δύσκολη μέρα, από την άποψη και μόνο ότι αρχίζει η βασική πια δουλειά, η κατασκευή του ερωτηματολογίου για την έρευνα.

Ένα από τα κυριότερα αίτια μαρασμού είναι η υποχρεωτική τριετής γυμνασιακή εκπαίδευση, που έγινε χωρίς να ρωτήσει κανείς αν οι κάτοικοι έχουν δυνατότητες, κυρίως οικονομικές, να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο.

Πέρα από τις οικονομικές δυσκολίες υπάρχει το πρόβλημα ότι το Ζαγόρι δεν μπορεί να λειτουργήσει σαν αυτόνομος χώρος γιατί δεν υπάρχει ένα οδικό δίκτυο που να ενώνει τουλάχιστο τα περισσότερα χωριά κατά τέτοιο τρόπο που τελικά κάποιο απ' όλα να λειτουργήσει σαν κέντρο όπου θα υπάρχει κάποια μορφή ανάπτυξης με την ύπαρξη διαφόρων υπηρεσιών οι οποίες θα θεωρηθούν απαραίτητες για την περιοχή, π.χ. δασική υπηρεσία κλπ.

Θα πρέπει να ρωτήσουμε πού βολεύονται τα διάφορα χωριά σε Γυμνάσιο εκτός από τα Γιάννινα, π.χ. Δυτικό Ζαγόρι-Δολιανά, Κόνιτσα. Κεντρικό-Τσεπέλοβο και Ανατολικό πιθανά Μέτσοβο.

Η ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ Κ.Ε.Ζ.
ΣΤΟΥΣ ΚΗΠΟΥΣ

Πέρα από όλα αυτά, νομίζω ότι μια ερώτηση που πρέπει να μπει πρώτη είναι τί σημαίνει σήμερα να είσαι Ζαγορήσιος ή να παντρεύτηκες στο Ζαγόρι, για να δούμε αν υπάρχει μια αίσθηση ταυτότητας σ' αυτούς που κατοικούν το Ζαγόρι.

ΚΗΠΟΙ 22.7.83

Μάλλον η πιο δύσκολη μέρα για τους βιολόγους. Το πρωί έγινε η κατάρτιση του ερωτηματολογίου με γενικές ερωτήσεις για όλους και εξειδικευμένες ερωτήσεις για κάθε κάτοικο ανάλογα με την ιδιότητα που έχει στο χωριό. Το ερωτηματολόγιο είχε καθαρά κοινωνικό χαρακτήρα και καθόλου "βιολογικό". Υπήρξε μια δυσαρέσκεια στους βιολόγους επειδή το βάρος έπεσε στον κοινωνικό τομέα αλλά και μια ανακούφιση τουατόχρονα για το λύσιμολαυτής της αγωνίας που υπήρχε στις συζητήσεις όλων για το τί θα ερευνήσουμε και τί θα κάνουμε.

Το βράδυ σε δύο τμήματα γυρίσαμε τα χωριά Νεγάδες και Φραγκιάδες. Στο χωριό Νεγάδες, μάλλον απογοητευτική η κατάσταση. Αξιόλογο πολύ το χωριό, με κέντρο μια πραγματικά ωραία εκκλησία που οι κάτοικοι τη δείχνουν πολύ. Η διάθεσή τους απέναντι σε μας, τουλάχιστο στους Νεγάδες, ήταν μάλλον να μας πουν λαογραφικά στοιχεία και όχι ακριβώς τα προβλήματά τους. Ακόμα κι όταν λέγαν τα προβλήματά τους είχαν μερικές φορές ένα τόνο απογοητευτικό και πολλές φορές σε προκαταλάμβαναν λέγοντας ότι "τώρα είναι αργά για να σωθεί ο τόπος, ρήμαξε, πάει".

Δεν μιλούν πολύ για πρωτοβουλίες και συχνά ή σχεδόν πάντα μιλούν για κρατική βοήθεια, κρατική παρέμβαση κλπ. Δεν ξέρω πώς καταλαβαίνουν τον εαυτό τους σε σχέση με το Κράτος, αλλά με το να αναθέτουν όλα τα προβλήματά τους στο Κράτος πρέπει να είναι ένας άσχημος τρόπος για να μπορούν να δικαιολογούν τον εαυτό τους και την κατάστασή τους.

Από την άλλη μεριά πρέπει να δικαιολογηθούν και λίγο από την άποψη ότι είχαν κατά κάποιο τρόπο εμποδιστεί να αναπτύξουν κάτι καινούργιο κατά καιρούς και αυτό τους έκανε να είναι δύσπιστοι και κουμπωμένοι. Αλλά τελικά όλα αυτά μπορεί να είναι και δικαιολογίες.

Πάντως στα συγκεκριμένα χωριά Νεγάδες, Φραγκάδες, έγινε μια πρώτη επαφή με την πραγματικότητα, μάλλον απογοητευτική για όλους. Είναι χωριά κατοικούμενα από γερόντους και ελάχιστους (στάγωνα στον ωκεανό) νέους που σιγά-σιγά φθίνουν. Ένα κάποιο είδος αξιοποίησης μπορεί να είναι η εκκλησία από τουριστικής πλευράς και βέβαια το δάσος με μια (αόριστη) καλύτερη εκμετάλλευση. Η έτοιμη απάντηση που έχουν γι' αυτά τα χωριά οι ερχές τους, είναι το εργοστάσιο ξυλείας.

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 23.7.83

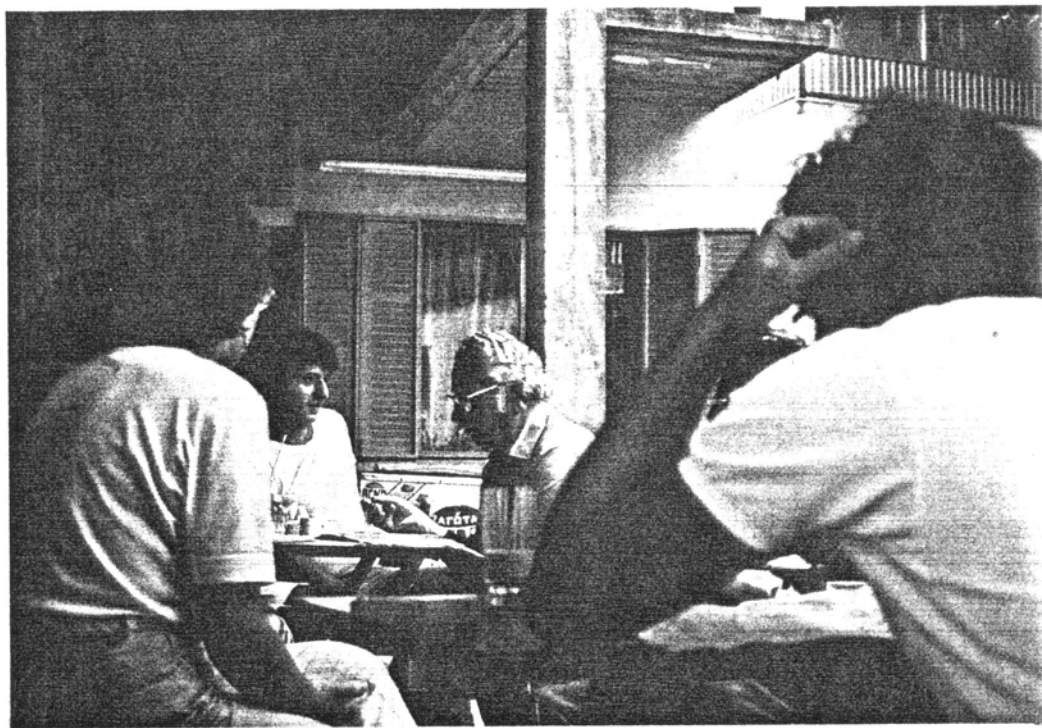
Σήμερα έγινε αλλαγή βάσης εξόρμησης της ομάδας έρευνας. Το Γρεβενίτι απ' ότι λένε είναι μεγάλο χωριό, αλλά δεν ξέρω συγκεκριμένα στοιχεία ακόμα. Μια μικρή ομάδα πήγαμε στο χωριό Τρίστενο με τα πόδια -περίπου 2 χιλιόμετρα- και από κει μάλλον έχουμε απογοήτευση.

Με τη διαφορά ότι οι κάτοικοι δέχονται μοιρολατρικά την κατάστασή τους σαν δεδομένη και δεν κάνουν τίποτα για να την αλλάξουν. Μόνιμοι κάτοικοι πρέπει να είναι περίπου 150, στην πλειοψηφία τους υπερήλικες και γυναίκες. Η κοινότητα είναι φτωχή και η πρώτη απάντηση για την ανάπτυξη του τόπου, στερεότυπη πάντα, "να γίνει ένα εργοστάσιο ξυλείας".

Η περιοχή απ' αυτή τη μεριά έχει πολλές δυνατότητες τουριστικής αξιοποίησης, λόγω του πλούσιου πράσινου και των πολλών τρεχούμενων νερών.

Παρ' όλα αυτά, τα χωριά αντιμετωπίζουν πρόβλημα ύδρευσης. Στο Τρίστενο το σχολείο έχει 5 παιδιά και έχει δυνατότητες παραμονής 5-6 χρόνια σε τέτοιο επίπεδο. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα παιδιά πηγαίνουν γυμνάσιο στην Κόνιτσα, Δελβινάκι και όχι στο Μέτσοβο, Τσεπέλοβο ή Γιάννινα, όπως έρχεται λογικότερο. Οι λόγοι γι' αυτή την επιλογή είναι καθαρά οικονομικοί. Συμφέρει οικονομικά, π.χ. με τα μισά λεφτά το παιδί ζει στην Κόνιτσα ή στο Δελβινάκι απ' ότι στο Μέτσοβο. Για το Τσεπέλοβο δεν γίνεται λόγος, γιατί είναι μακριά και δύσκολο στον καθένα να πάει εκεί να το βρει.

Εντύπωση επίσης μας έκανε το γεγονός ότι δεν υπήρχε προβληματισμός πολύς στους κατοίκους για το μέλλον. Είναι όλοι σχεδόν πεπεισμένοι για κάτι, και πέρα από τη στερεότυπη

Ο Σ.ΠΑΠΑΒΡΑΝΟΥΣΗΣ ΜΙΛΑΕΙ ΓΙΑ ΤΟ ΦΡΑΓΜΑ ΤΩΝ
ΠΗΓΩΝ ΑΩΟΥ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

πρόταση για το εργοστάσιο, σιωπούν και δέχονται τα πάντα από κάποιο κρατικό υπάλληλο, έχοντας το φόβο για το τί είναι το Κράτος και τί μπορεί να τους κάνει.

Δεν ξέρω, αλλά το δυσκολότερο σε μια αρχική φάση ανάπτυξης θα είναι να πείσουμε αυτούς τους ανθρώπους για να δεχτούν κάτι καινούργιο.

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 24.7.83

Σήμερα είχαμε συνάντηση με τον Στάθη Παπαβρανούση από το Γρεβενίτι, πολιτικό μηχανικό. Ήταν πολύ κατατοπισμένος ιστορικά και οικονομικά γύρω από το χώρο που λέγεται Ζαγόρι και ειδικότερα για το Ανατολικό. Αυτό κατά ένα μέρος εξηγείται από το γεγονός ότι κατάγεται από το Ζαγόρι και κατά το υπόλοιπο ότι είναι επί σειρά ετών πρόεδρος του Τεχνικού Επιμελητήριου Ελλάδας, τμήμα Ηπείρου. Η σκέψη του ήταν αρκετά καθαρή και οι προτάσεις του μελετημένες από πολλές πλευρές.

Μαζί του επισκεφτήκαμε τη φάρμα γουνοφόρων ζώων στην τοποθεσία Κεφαλόβρυσο Γρεβενιτίου, περίπου 45' με τα πόδια από το χωριό. Σημαντική μόλυνση απ' αυτή δεν υπάρχει στη γύρω περιοχή, αλλά το ποτάμι της Ζουρίκας είναι άχρηστο και υποφέρει από ευτροφισμό λόγω της μόλυνσης από τους βόθρους της φάρμας, που άργησαν να γίνουν. Στη διαδρομή συναντήσαμε το μοναστήρι της Βουτσάς όπου εκεί κοντά γίνεται το σμίξιμο του ποταμού Ζουρίκα με τον Βάρδα.

Λόγω της μεγάλης ποσότητας ξυλείας που υπάρχει στην περιοχή και του πεύκου, ο Σ. Παπαβρανούσης πρότεινε να γίνει ένα εργοστάσιο ξυλείας στην περιοχή του μοναστηριού της Βουτσάς, όπου θα απασχολούνται άτομα από την περιοχή που ζουν κατ'εξοχή από το ξύλο και εργάζονται λίγους μήνες το χρόνο. Γύρω και μέσα στο Γρεβενίτι υπάρχουν τρία σχιστήρια ξύλου. Παράλληλα με την ίδρυση του εργοστασίου, πρότεινε την ίδρυση και άλλων μικρότερων σε άλλες περιοχές, που θα μπορούσαν να κάνουν δευτερογενείς και τριτογενείς αξιοποιήσεις του ξύλου, πράγμα που δεν το πρότειναν άλλοι και που παράλληλα δείχνει ότι η σκέψη αυτή είναι καθαρά δική του και ότι δεν βλέπει μονόπλευρα το χώρο.

Η ΟΜΑΔΑ ΜΕ ΤΟΝ Σ.ΠΑΠΑΒΡΑΝΟΥΣΗ ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΓΙΑ
ΤΟ ΕΚΤΡΟΦΕΙΟ ΓΟΥΝΟΦΟΡΩΝ ΖΩΩΝ ΣΤΟ ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ

Με την όλη κουβέντα κατάλαβα ότι υπάρχουν κι άλλοι ακόμα άνθρωποι εκτός απ' τον Μιχάλη που βλέπουν λύσεις γι' αυτόν τον τόπο. Ανάμεσα στις άλλες προτάσεις του ήταν η ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού σε μια σωστή βάση. Πολύ ακούστηκε επίσης το θέμα μιας δεύτερης μονάδας με γουνοφόρα ζώα που μελετάται να γίνει με πρωτοβουλία της κοινότητας και που μπορεί να γίνει σε συνεταιριστική βάση με την προηγούμενη, αλλά το πράγμα δεν είναι ακόμα καθαρό.

Γενικά το Γρεβενίτι είναι το πιο ζωντανό χωριό που είδαμε μέχρι τώρα. Υπάρχει πιθανότητα νά γίνει και ένα Γυμνάσιο που θα μαζεύει τα παιδιά από τα γύρω χωριά. Σημαντική ήταν η επαφή μου με τα ψηλά σπίτια του χωριού και μ' ένα γέρο 82 χρονών, που μίλησε πάρα πολύ ωραία για τον τόπο του και για λύσεις που βλέπει ότι θα βοηθήσουν. Για πρώτη φορά άκουσα για θερμοκήπιο στην περιοχή Τσίπιανη που είναι χαμήλωμα και δεν κινδυνεύει από παγετούς.

Μου έκανε εντύπωση η διαύγεια της σκέψης για άνθρωπο 82 χρονών και η πίστη του ότι κάτι μπορεί να γίνει για να ζωντανέψει ο τόπος.

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 25.7.83

Τελευταία μέρα σήμερα εδώ, αφιερωμένη στο φυσικό περιβάλλον, πήγαμε στο μοναστήρι της Βουτσάς που είναι εγκατελειμένο και το έχουν αφήσει σε μια οικογένεια κτηνοτρόφων, τη μόνη οργανωμένη μονάδα στην περιοχή.

Η μόλυνση στη Ζουρίκα είναι φοβερή και τα ζώα δεν πίνουν νερό. Αλλά ούτε ο Βάρδας είναι καθαρός. Αξιόλογο είναι το γεφύρι της Κούρτιας που μπορεί να αξιοποιηθεί, κοντά στη συμβολή των ποραμών Βάρδα και Ζουρίκας. Σημείωση: μια ομάδα παιδιών που έκανε μπάνιο στο Βάρδα μετά τη συμβολή, γέμισε σπυράκια σ' όλο το σώμα για μια μέρα.

ΔΙΚΟΡΦΟ 26.7.83

Άλλο μέρος, άλλοι άνθρωποι, άλλος τόπος. Πραγματικά η περιοδεία μας μέχρι τώρα στο Ζαγόρι παρουσιάζει τρεις διαφορετικές όψεις. Άλλο πράγμα οι Κήποι και τα γύρω χωριά και

Η ΟΜΑΔΑ ΤΗΝ ΩΡΑ ΠΟΥ ΔΙΑΣΧΙΖΕΙ ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟ
ΒΑΡΔΑ ΚΟΝΤΑ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΒΟΤΣΑΣ

άλλο το "βλαχοζάγορο" Ανατολικό Ζαγόρι, παρόλο που υπάρχουν παντού κοινά σημεία στο θέμα του δάσους και της ξυλείας (π.χ. παντού ακούς ότι πρέπει να γίνει ένα εργοστάσιο ξυλείας κάπου στην περιοχή και ότι πρέπει να εκμεταλλευθούν την δευτερογενή μορφή της ξυλείας. Εδώ όμως τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Ετούτοι οι άνθρωποι -περί τους 20 μόνιμους κατοίκους τον χειμώνα- μάλλον έχουν στηρίξει όλες τις ελπίδες τους σε μια ανάπτυξη διαφορετικού είδους και κυρίως θέλουν να καταστήσουν το χωριό τους θερινό τόπο αναψυχής, μιλώντας συνέχεια για δρόμο που πρέπει να γίνει και εκθειάζοντας τις φυσικές καλλονές του τόπου, που πραγματικά παρουσιάζει μια εντελώς αλλοιώτικη εικόνα απ' αυτές που είδαμε μέχρι σήμερα. Το χωριό έχει κρατήσει το παραδοσιακό του χρώμα και ένας σύλλογος από ανθρώπους του χωριού προσπαθεί να προτείνει μέτρα και να τα εφαρμόσει σε μακρόπνοη βάση. Αλλά μάλλον η όλη φιλοσοφία τους μένει σε θεωρητικό επίπεδο και είναι δύσκολο γι' αυτούς να προτείνουν και να τολμήσουν "αναπτυξιακές" λύσεις. Θα δούμε όμως τί θα φέρει το αύριο.

ΔΙΚΟΡΦΟ 27.7.83

Σήμερα η ομάδα χωρίστηκε στα τρία. Μια ομάδα, η μεγαλύτερη, έκανε τη διαδρομή Δίκορφο - Μπάγια με τα πόδια μέσα από το παλιό μονοπάτι που βγαίνει στα Ριζιανά και μετά στους Κήπους. Γι' αυτούς ήταν αρκετά ενδιαφέρουσα - μια και οι περισσότεροι ήταν οικολόγοι - η παρατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής.

Διαπίστωσαν έλλειψη πουλιών, που σημαίνει κατά κάποιο τρόπο διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας της περιοχής. Ο ενθουσιασμός όμως της ομάδας αυτής από την ομορφιά της πορείας ήταν καταφανής, παρά την κούραση που είχε.

Μια δεύτερη ομάδα ανέβηκε στον Αη-Γιάννη, ένα εκκλησάκι πάνω από το Δίκορφο, στο Μιτσικέλι, σε υψόμετρο 1300 περίπου μέτρα. Από κει αγνάντεψαν ορισμένα βοσκοτόπια πάνω στο βουνό και παρατήρησαν την πανίδα της περιοχής.

Μια τρίτη ομάδα πήγε στα γύρω χωριά Μανασή, Καλωτά και Ελάτη.

Στο χωριό Μανασή δεν υπάρχει ελπίδα, βρήκαμε 2 κατοίκους με τους οποίους μιλήσαμε και μας είπαν ότι το χωριό το χειμώνα έκλεισε για 20 μέρες περίπου. Δεν έκλεισε από τα χιόνια, όπως καταλάβαμε, αλλά όπως κλείνει ένα σπίτι όταν φύγουν όλοι αυτοί που το κατοικούν.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι το χωριό αυτό κρατάει το δικό του παραδοσιακό χρώμα, μια και είχε καταστραφεί από τους Γερμανούς. Πάντως, παρά την ερήμωση και την καταστροφή, έχει κρατήσει μια δική του φυσική ομορφιά, η οποία ίσως το βοηθήσει να ζωντανέψει κάποτε.

Το χωριό Καλωτά σε σύγκριση με την Μανασή έρχεται σε καλύτερη μοίρα. Μέχρι και αγροτικό ιατρείο έχει. Βασικό πρόβλημα για τους λίγους κατοίκους της Καλωτάς, όπως άλλωστε και των κατοίκων όλης της περιοχής, είναι ο δρόμος και το τηλέφωνο. Ο δρόμος που κλείνεται τον χειμώνα από τα χιόνια και το τηλέφωνο που είναι 1 κι αυτό χαλάει συχνά, κυρίως τον χειμώνα με την κακοκαιρία, και κάνει τον αποκλεισμό ακόμα χειρότερο. Απ' αυτή τη μεριά ακούσαμε πάλι να συζητούν για την ελεγχόμενη κυνηγετική περιοχή, που σε αντίθεση με τα απέναντι χωριά (Κήποι, Νεγάδες κλπ), ετούτοι οι κάτοικοι και την ήθελαν όταν έγινε και θέλουν τώρα να ξαναγίνει, βλέποντάς την μάλλον σαν ένα μέσο ανάπτυξης της περιοχής, χωρίς να ξεχνούν βέβαια τον τουρισμό, είτε τον ντόπιο είτε τον εξωτερικό.

Στο χωριό Ελάτη τα πράγματα όμως είναι επικεντρωμένα στο θέμα του προαστείου των Γιαννίνων. Αυτό φαίνεται από την πρώτη ματιά που θα ρίξεις στο χωριό που έχει αρκετά νεόκτιστα σπίτια παραδοσιακού τύπου, αρκετά μεγάλα, και μάλλον κλειστά το χειμώνα και ανοικτά τις διακοπές, π.χ. Σαββατοκύριακα, αργίες κλπ, πράγμα που σημαίνει ότι οι ιδιοκτήτες αυτών των σπιτιών χρησιμοποιούν το χωριό τους σαν δεύτερη κατοικία. Βέβαια υπάρχουν και οι ντόπιοι, οι περισσότεροι συνταξιούχοι που ασχολούνται με τον κήπο τους τώρα το καλοκαίρι και με την οικόσιτη κτηνοτροφία. Ελπίδα τους για ανάπτυξη κι εδώ ο τουρισμός και η "προαστειοποίηση" της περιοχής από την μικροαστική και αστική τάξη των Γιαννίνων.

ΔΙΚΟΡΦΟ 28.7.83

Όλη η ομάδα σήμερα ασχολήθηκε με το ανθρωπογενές περιβάλλον σε μια άλλη περιοχή: στο Δυτικό Ζαγόρι.

Ο τόπος εδώ μας ξάφνιασε με τη γυμνότητα και με την αντανάκλαση της άσπρης πέτρας στον ήλιο. Είδαμε ένα θέαμα τελείως διαφορετικό απ' αυτό που είμασταν μέχρι τώρα συνηθισμένοι, γιατί στο Κεντρο-ανατολικό ως πούμε Ζαγόρι είχαμε συνηθίσει στο πράσινο και στη μαύρη πέτρα. Και εδώ άλλοι άνθρωποι, με άλλο κόψιμο στο πρόσωπο, αλλά το ίδιο κουμπωμένοι ήταν σε δούν και το ίδιο αυθόρμητοι όταν σε γνωρίσουν. Θέλουν να σου μιλήσουν για τον τόπο τους και να ξεφύγουν απ' την ιστορία. Να σου μιλήσουν για σήμερα και για αύριο, αλλά όχι με πολύ ενθουσιασμό και αρκετά συγκρατημένα. Δεν σου μιλούν όμως με απογοήτευση. Εδώ λόγω του τόπου μπορεί να ζήσει η κτηνοτροφία, όπως και ζει βέβαια, αλλά σε πιο οργανωμένη βάση και πιο αποδοτική.

Ο Ελαφότοπος (Τσερβάρι) μας εντυπώσισε λόγω της θέσης του, στα Κάτω Πεδινά (Σουδενά) μας ξάφνιασε η γυμνότητα του τοπίου από δέντρα και πράσινο γενικά και η διάσπαρτη παντού άσπρη πέτρα, Πάνω Πεδινά (Σουδενά) η ανηφορικότητα αλλά και η αλλαγή του περιβάλλοντος και το σκέπασμα όλης αυτής της ξεραϊλας με μερικά δέντρα. Αυτό το χωριό έχει και λίγο μεγαλύτερη κίνηση από τ' άλλα, επειδή έχει και τη "Λαμπριάδειο Σχολή Χειροτεχνίας", με κορίτσια βέβαια πολύ λίγα από το Ζαγόρι, ίσως και γιατί η χειροτεχνία δεν ήταν συνηθισμένη στους καθαυτό Ζαγορήσιους.

Η Βίτσα είναι εντυπωσιακή με τα μεγάλα δίπατα σπίτια της, έχει όμως επισκιάσει από την εκμετάλλευση της χαράδρας του Βίκου από το Μονοδέντρι. Ένα χωριό που έχει πάρει το δρόμο της ανάπτυξης ενός κοσμοπολίτικου χώρου, όπου υπάρχουν καφενεία που διαφημίζουν ντόπια προϊόντα, π.χ. πίτα, που τα προσφέρουν σε καθαρά εμπορική μορφή.

Βέβαια δεν αμφισβητούμε την αγριότητα και τη μοναδικότητα του τοπίου, αλλά ίσως έπρεπε ν' αξιοποιηθεί διαφορετικά. Αλλά μάλλον και τώρα υπάρχουν περιθώρια να γίνει μια άλλου είδους ανάπτυξη, βασισμένη καθαρά σε ντόπια πρότυπα και

λαμβάνοντας υπόψη τις συνατότητες του χώρου.

Τέλος οι Ασπράγγελοι (Ντοβρά) είναι από τα πιο ακου-
σμένα χωριά του Ζαγοριού γιατί έχει σύλλογο που λειτουργεί
αρκετά χρόνια με πολλές δραστηριότητες -ανταγωνιστικές άλλων
χωριών πολλές φορές - κάθε χρόνο.

Είναι πιο ζωντανό χωριό από μερικά άλλα και συγκε-
ντρώνει μερικές υπηρεσίες, π.χ. ταχυδρομείο, τηλεφωνικό κέντρο
κλπ. Μερικές φορές τέτοιου είδους υπηρεσίες μπορεί να λειτουρ-
γήσουν κατά τέτοιο τρόπο που να ζωντανέψουν το χωριό.

Το βράδυ στο Δίκορφο έγινε απολογισμός όλων των η-
μερών της έρευνας και βγήκαν ικανοποιητικά συμπεράσματα και
λύθηκαν και ορισμένες απορίες σχετικά με τα τελικά συμπερά-
σματα και τον τρόπο εξαγωγής τους.

ΤΣΕΠΕΛΟΒΟ 29.7.83

Και νάμαστε τώρα σ'ένα κεφαλοχώρι, διαφορετικό όμως
από το Γρεβενίτι. Εδώ υπάρχει Γυμνάσιο και Λύκειο και χτίστη-
κε και μαθητική εστία, με σκοπό να λειτουργήσει σαν κέντρο για
τα παιδιά από το Ζαγόρι που θά πάνε Γυμνάσιο. Βέβαια, η μαθητι-
κή εστία άργησε να γίνει -τελείωσε μόλις πέρυσι- και τα παι-
διά που χρειαζόταν Γυμνάσιο μετά το '74, έφυγαν αλλού για να
το βρουν. Τώρα ακούσαμε ότι θα υπάρχει ναυλωμένο λεωφορείο
για να πηγαινοέρχονται τα παιδιά στα σπίτια τους το Σαββατο-
κύριακο και επιπλέον θα πληρώνονται και με κάποιο ποσό τα
παιδιά.

Αρκετά ζωντανό χωριό, με πολλούς νέους ανθρώπους
που ασχολούνται με την ξυλεία στους δασικούς συνεταιρισμούς.
Το Τσεπέλοβο έχει μέχρι και πρακτορείο Τύπου.

Η νοοτροπία των κατοίκων η ίδια και το φυσικό το-
πίο αρχίζει να μαυρίζει και να ανακατώνεται μάλλον. Για χτί-
σιμο έχουν μαύρες και άσπρες πέτρες ανακατεμένες.

Το κουράγιο της ομάδας σε πολύ καλό επίπεδο. Όλοι
είμαστε κουρασμένοι, αλλά η συνεχής αλλαγή διαφορετικών τοπί-
ων δεν σε αφήνει να σκεφτείς την κούραση, που νομίζω ότι θα
εμφανιστεί μαζεμένη, στο τέλος της έρευνας. Η συνεχής επαφή με
τους κατοίκους έκανε μερικά δειλά άτομα της ομάδας να ξεθαρέ-

ψουν και να αρχίσουν να βλέπουν τον εαυτό τους διαφορετικά.

Το απόγευμα η ομάδα χωρίστηκε: μια παρέα έμεινε στο Τσεπέλοβο, μια άλλη πήγε στο Σιαμνέλι με τα πόδια για ερευνητικό έργο και δυο άλλες στο Κουκούλι και στο Καπέσοβο.

Η ίδια κατάσταση παντού. Αυτό που διαφέρει, είναι ο βαθμός της απογοήτευσης από χωριό σε χωριό. Προς τα πάνω, Σιαμνέλι, λιγότερο· προς τα κάτω, Κουκούλι, Καπέσοβο περισσότερο κι αυτό γιατί προς τα πάνω είναι περισσότερες οι ασχολίες με το δάσος και βέβαιο πιο κοντά το κέντρο (Τσεπέλοβο).

ΤΣΕΠΕΛΟΒΟ 30.7.83

Σήμερα ήρθε και ο συντονιστής της ομάδας και μαζί μ'ένα άλλο αυτοκίνητο ξεκινήσαμε για τα πάνω από το Τσεπέλοβο χωριά. Πέρασαμε τον Γυφτόκλαμπο -πολλές ερμηνείες δίνονται για την ονομασία- όπου υπάρχουν μερικά λυόμενα της Δασικής Υπηρεσίας και μια καλλιεργούμενη έκταση πατάτας από ανθρώπους μη Ζαγορήσιους από τη Χρυσοβίτσα. Στη συνέχεια περνώντας από το Ηλιοχώρι φτάσαμε στο Βρυσοχώρι. Μετά από ένα σύντομο φαγητό, μια ομάδα κατέβηκε με τα πόδια στη γέφυρα του Αώου προς Παλιοσέλι και μια ομάδα ξεκίνησε για μελέτη ανθρωπογενούς περιβάλλοντος στα χωριά Ηλιοχώρι, Λάιστα και Βραδέτο.

Από τα τρία αυτά χωριά το πιο ζωντανό είναι η Λάιστα, που έχει τρία σχιστήρια ξύλου και αρκετούς νέους ανθρώπους. Ωραίο χωριό, αλλά δεν μπορεί να συναγωνιστεί σε φυσικό περιβάλλον και άγρια ομορφιά το Βρυσοχώρι.

Στην πλευρά του Βραδέτου το περιβάλλον γίνεται πιο άγριο και πιο γυμνό, γι' αυτό και οι κάτοικοι ασχολούνται με την κτηνοτροφία. Η γύμνια αυτή και η αγριότητα τονίζεται και από τις πέτρες που χρησιμοποιούνται και που στο μεγαλύτερο ποσοστό είναι άσπρες.

Το μέλλον τους οι κάτοικοι του Βραδέτου το στηρίζουν στον τουρισμό και στην αξιοποίηση της χαράδρας από τη μεριά τους.

Ήδη φτάσαμε στην αρχή του τέλους. Αυτή ήταν η τελευταία μέρα εδώ. Από αύριο αρχίζουν οι εκδηλώσεις του Ανοι-

κτού Σχολείου και θα παραστούμε, εξετάζοντας παράλληλα και την άλλη περιοχή του Ζαγοριού, που είναι η κοινάδα του Βοΐδομάτη.

Το κουράγιο της ομάδας είναι καλό και ενισχύεται από την ελπίδα για ξεκούραση κάπως, στη διάρκεια των εκδηλώσεων.

ΑΡΙΣΤΗ 31.7.83

Η ομάδα θα μείνει από σήμερα και μέχρι τις 7 Αυγούστου σε ξενοδοχείο στα Γιάννινα και θα πηγαινοέρχεται καθημερινά.

Η έναρξη του Ανοιχτού Σχολείου και γενικά η γιορταστική ατμόσφαιρα του χωριού έδωσαν μια ευκαιρία για ξεκούραση στην ομάδα, τουλάχιστον για σήμερα. Το χωριό δεν έχει μείνει και τόσο παραδοσιακό· παρόλα αυτά κυριαρχεί η άσπρη πέτρα σχεδόν παντού.

ΑΡΙΣΤΗ 1.8.83

Μια ομάδα έμεινε στην Αρίστη και οι υπόλοιποι ξεκινήσαμε για την περιφέρεια του Εθνικού Δρυμού, στον Αώο. Φτάσαμε στην παλιά γέφυρα της Κόνιτσας και από κει με τα πόδια ακολουθώντας το δρόμο για τη μονή Στομίου, φτάσαμε στο φράγμα που έγινε για να ποτίζεται ο κάμπος της Κόνιτσας. Οι διαπιστώσεις των βιολόγων αλλά και των ευαίσθητων στα οικολογικά ήταν ότι ο δρόμος που άνοιξε παράλληλα στο ποτάμι για το φράγμα έχει ευνοήσει την διάβρωση του χώρου και έχει αυξήσει τις κατολισθήσεις, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται και οι "οβίρες" στο ποτάμι.

Στη συνέχεια έγινε επίσκεψη στο φράγμα του Βοΐδομάτη που έχει κάνει φοβερή καταστροφή, κυρίως στα ψάρια, που δεν μπορούν ν' ανέβουν προς τις πηγές για να γεννήσουν. Το φράγμα αυτό μπορεί να βελτιωθεί και αν μπορούν τα ψάρια να ανεβαίνουν.

Το βράδυ παρακολουθήσαμε τις εκδηλώσεις του Ανοιχτού Σχολείου που εξελίσσονται ομαλά και έχουν προκαλέσει και ποικίλες αντιδράσεις στον κόσμο.

ΑΡΙΣΤΗ 2.8.83

Σήμερα αφιερωθήκαμε στις δραστηριότητες για το ανθρωπογενές περιβάλλον των γύρω χωριών. Η εικόνα εδώ είναι λίγο διαφορετική από τα άλλα χωριά του Ζαγοριού. Δεν υπάρχει καθόλου ασχολία με το δάσος. Πολλοί συνταξιούχοι και αρκετοί κτηνοτρόφοι. Στην Αρίστη υπάρχει και ταχυδρομείο, που την κάνει κατά κάποιο τρόπο το κέντρο της περιοχής.

Μια ομάδα πήγε στα χωριά Μεσοβούνι, Άγιο Μηνά και μια άλλη στο Μικρό και Μεγάλο Πάπιγκο, όπου υπάρχει ένας ξενοδοχειακός οργανισμός. Η ομάδα που πήγε στο Πάπιγκο ανέβηκε στο ορειβατικό καταφύγιο της Γιαμήλας και στη Δρακόλιμνη, σε υψόμετρο 2.150 μέτρα. Θα δούμε το κουράγιο τους αύριο.

Συνεχίζεται και το Ανοιχτό Σχολείο που όπως φαίνεται έχει αρκετή επιτυχία, αν κρίνω από τις συζητήσεις που γίνονται στο χωριό. Βέβαια υπάρχουν και οι αντιδράσεις, αλλά δεν είναι τόσο φοβερές και προέρχονται από μικροπροσωπικά συμφέροντα και παρεξηγήσεις.

Το απόγευμα έγινε επίσκεψη στο χωριό Βίκος, που είναι ακριβώς στην αρχή της χαράδρας, όπου έγινε ομιλία-ξεναγήση από τον κ. Κώστα Ιωαννίδη για το χωριό και στη συνέχεια μια ομάδα κατέβηκε με τα πόδια μέσα στη χαράδρα, κοντά στις πηγές του Βοΐδομάτη.

Είναι αξιοθαύμαστο το κουράγιο όλων μας που χωρίς διακοπή τρέχουμε και συνεχίζουμε να γυρίζουμε και να γνωρίζουμε, όχι μόνο επιφανειακά, τα διάφορα χωριά και τις διάφορες τοποθεσίες. Παιδιά από πόλεις οι περισσότεροι, ασυνήθιστοι στο περπάτημα σε ανώμαλα εδάφη, κι όμως αντέχουν και συνεχίζουν χωρίς διακοπή προς τη γνωστική κατάκτηση του Ζαγοριού, τόπου αστείρευτου σε γνώσεις πολλών ειδών.

ΑΡΙΣΤΗ 3.8.83

Σήμερα το πρωί είχαμε συνάντηση με τον Νομάρχη στη Νομαρχία Ιωαννίνων. Μας εξέθεσε τις απόψεις του μάλλον πολύ ρεαλιστικά και κλόνισε τη δικιά μας κάπως ιδεαλιστική άποψη. Μα αντί να μας απογοητέψει μας πείσωσε και μας έκανε να πιστέψουμε ότι πολλές από τις "ιδεαλιστικές" μας θέσεις μπορούν

να γίνουν πραγματικότητα σε συνδυασμό με τις "ρεαλιστικές" των άλλων. Πλησιάζει ο καιρός που θα πρέπει να βγάλουμε τα αποτελέσματα-συμπεράσματα-προτάσεις από τη δουλειά μας και σ'όλους υπάρχει κάποια ανησυχία για το τί θα γίνει. Δεν πιστεύω όμως να μπορεί κανείς να καταλάβει τον ενθουσιασμό μας για τη δουλειά και την αγάπη που μας δημιουργήθηκε για τον τόπο.

Το απόγευμα είχε στα πλαίσια του Ανοιχτού Σχολείου συζήτηση για το Δρυμό. Ειπώθηκαν αρκετά σπουδαία πράγματα, χωρίς βέβαια να λείψουν και οι διαφωνίες μεταξύ ομιλητών. Βέβαια η αλήθεια είναι ότι οι ντόπιοι που παρακολούθησαν, δεν ενδιαφέρθηκαν και πολύ για το θέμα. Αλλά παρ'όλα αυτά είδαμε πως οι διάφορες υπηρεσίες αντιδρούν πάνω στο θέμα αυτό.

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 4.8.83

Σήμερα καθένας μόνος του ή δυο-τρεις παρέα, προσπαθούμε να κάνουμε έναν απόλογισμό του εαυτού μας από όλες αυτές τις μέρες. Πλησιάζει πια η ώρα που θα πρέπει όλοι να προτείνουν κάτι, ίσως για να δείξουν πόσο τους άγγιξε το Ζαγόρι, πόσο το γνώρισαν και πόσο το κατάλαβαν.

Θα γίνει κάποια σύνταξη έκθεσης πεπραγμένων και για τον καθένα μας θα υπάρχει κάποια δυνατότητα ανάπτυξης ενός θέματος για το οποίο υπάρχουν περισσότερες ιδέες και πρέπει να αναπτυχθούν.

Πάντως η σημερινή μέρα μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ημέρα έντασης για όλους.

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 5.8.83

Το αποκορύφωμα της έντασης. Μια μαραθώνια σύσκεψη όλων των μελών από τις 10 το πρωί μέχρι τις 11 το βράδυ, με διάλειμμα 1 ώρα το μεσημέρι και 1 ώρα το απόγευμα, με σκοπό να ενωθούν οι επί μέρους εκθέσεις και να γίνει μια τελική έκθεση.

Η "κίνηση της Βόλβης" -έτσι είχαμε ονομάσει μια παρέα έξη παιδιών- ανέλαβε και έφτιαξε τελικά το θεωρητικό υπόβαθρο των προτάσεων, δηλαδή πού πρέπει να στηριχτούν οι

προτάσεις.

Παρόλο που οι επί μέρους προτάσεις έγιναν χωρίς γνώση αυτού του θεωρητικού υπόβαθρου, η φιλοσοφία τους σχεδόν ταυτίζεται με τη θεωρία της "κίνησης των έξη".

Στο τέλος, απ' όλη την κούραση όλων, υπήρχε στα μάτια μας ζωγραφισμένη μια ικανοποίηση και μια ανακούφιση για κάποιο βάρος που έφυγε από πάνω μας, πιστεύοντας ότι αυτό το βάρος δεν το πετούσαμε κάπου, αλλά το βάζαμε προσεκτικά σε κάποιες βάσεις.

Αύριο στην Αρίστη θα παρουσιάσουμε τη δουλειά μας στον κόσμο. Ελπίζουμε να υπάρξουν καλές αντιδράσεις και να έχουμε τουλάχιστο μια ακόμα ικανοποίηση από την απήχηση που θα έχουν όλα αυτά στον κόσμο.

ΑΡΙΣΤΗ 6.8.83

Και έγινε η παρουσίαση. Και είπαν μερικοί: "Καλά τάλνε τα παιδιά, αλλά είναι ευχολόγιο" και άλλοι "Ε, κάναν τις διακοπές τους, έπρεπε να κάνουν και μερικές προτάσεις" και οι τρίτοι "ε, τι τα θές, αυτά είναι ανεφάρμοστα, το Ζαγόρι θα ακολουθήσει τη μοίρα της υπαίθρου, την ερήμωση".

Βέβαια όλα αυτά σημαίνουν ότι μάλλον δεν μας πήραν στα σοβαρά. Απ' τη μια μεριά δικαιολογημένα, γιατί δεν μπορούν να έχουν τον ενθουσιασμό μας, από την άλλη όμως δεν δικαιολογείται σ' όλους αυτούς, "μορφωμένους" και μη, η διανοητική τους αδιαλλαξία και ακινησία. Παρ' όλα αυτά όλοι πιστεύουμε ότι δεν κάναμε προτάσεις επειδή έπερεπε, αλλά επειδή πιστεύουμε ότι κάτι μπορεί να γίνει.

Το βράδυ αυτό ήταν το μόνο πραγματικά ελεύθερο χρονικό διάστημα στις τρεις περίπου εβδομάδες που η ομάδα ήταν μαζί. Το περάσαμε ξενυχτώντας και αποχαιρετώντας ο ένας τον άλλο στο πανηγύρι της Αρίστης. Όλοι φύγαμε με την ελπίδα και αυχή ότι κάποτε θα ξαναδούμε ο ένας τον άλλο πάλι μέσα στο Ζαγόρι.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 3

Γ Ε Ν Ι Κ Ο Ε Ρ Ω Τ Η Μ Α Τ Ο Λ Ο Γ Ι Ο

1. Ποιά είναι τα προβλήματα του χωριού.
2. Τί προτείνετε για τη λύση τους.
3. Ποιό επάγγελμα έχετε.
4. Ποιά σχέση με τις ανώτερες αρχές.
5. Ποιά η συμμετοχή των κατοίκων στο έργο του Κοινοτικού Συμβούλιου και με ποιό τρόπο εκφράζεται.
6. Ποιά η σχέση με άλλους φορείς.
7. Ποιός ο προϋπολογισμός της Κοινότητας και πώς διατίθεται.
8. Πώς εννοείτε την ανάπτυξη για το χωριό και το Ζαγόρι.
9. Τί κάνετε τα σκουπίδια.
10. Ποιές οι ασχολίες των κατοίκων.
11. Πληθυσμιακά (αριθμός κατοίκων, φύλο, ηλικία, ενεργός πληθυσμός, άνεργοι, μη καταγόμενοι, πόσοι έρχονται το καλοκαίρι).
12. Πώς ενημερώνονται και πληροφορούνται οι κάτοικοι (εφημερίδες).
13. Υποδομή : τηλέφωνο, λεωφορείο, αποχέτευση, άρδευση, ταχυδρομείο, σχολείο, ΔΕΗ, ιατρείο, Ι.Χ αγροκτηνοτροφικά, ύδρευση.

14. Ψυχαγωγία.
15. Αθλητισμός.
16. Αν υπάρχει τουρισμός, ποιός μορφής και ποιά η υποδομή.

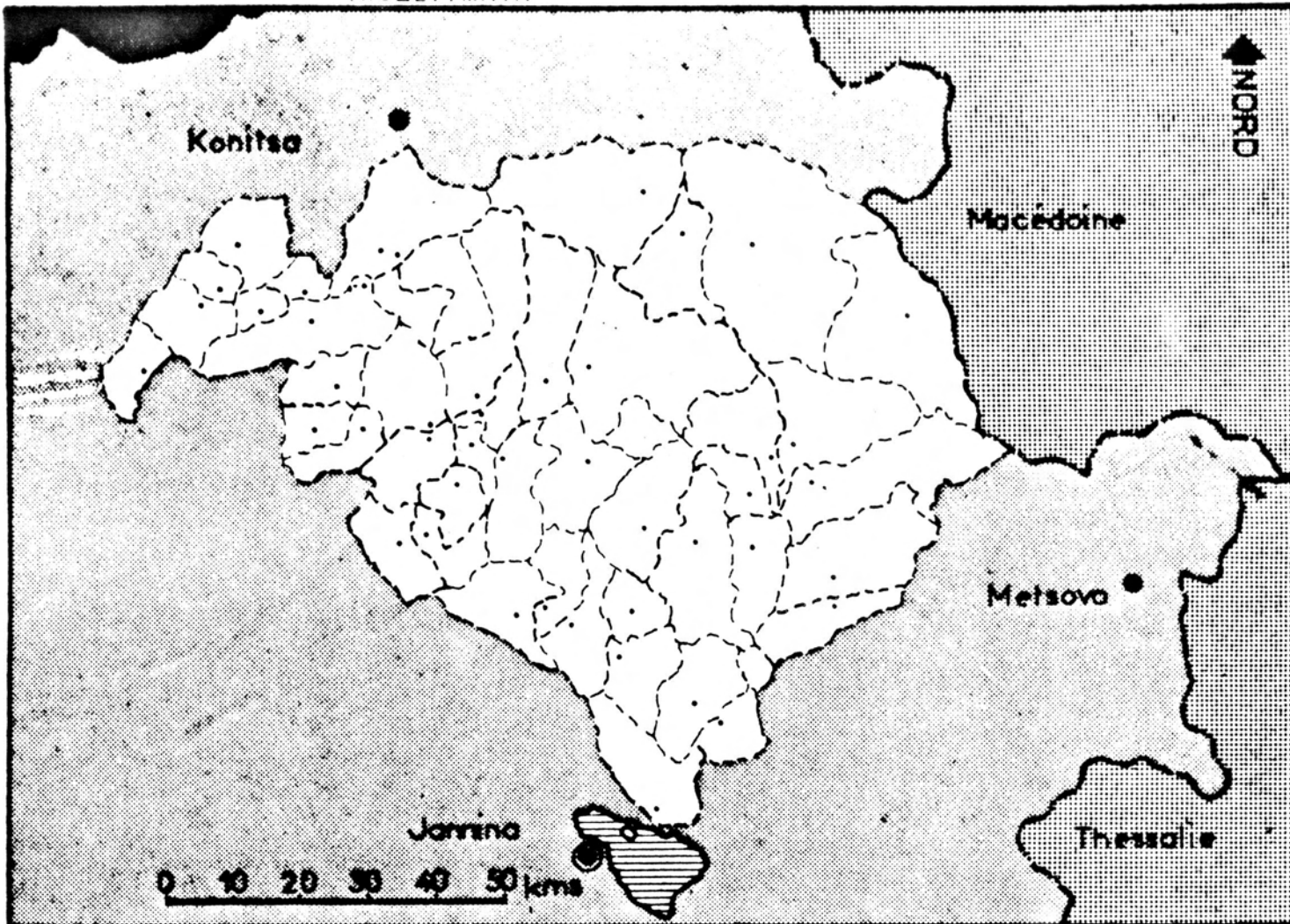
ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΤΟ
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

1. Πρόεδρος - όλες.
2. Δάσκαλος - 1,2,3,8,12,14,15.
  1. Αν κατάγεται από το χωριό.
  2. Αν κατοικεί στο χωριό.
  3. Ποιές οι σχέσεις με τους γονείς του χωριού.
  4. Αριθμός μαθητών και τί προοπτικές υπάρχουν να συνεχίσει να λειτουργεί.
  5. Πόσοι συνεχίζουν τις σπουδές, φύλο, πόσοι μένουν στο χωριό.
  6. Αναλφάβητοι (αριθμός, ηλικία, φύλο).
  7. Υποδομή (βιβλιοθήκες, όργανα, κτίρια).
3. Γραμματέας - 1,2,3,4,5,6,7,8,16.
4. Αγροφύλακας - 1,2,3,4,8,9,10,12,14.
  1. Αν κατάγεται και κατοικεί στο χωριό.
  2. Πόσα χωριά εξυπηρετεί.
  3. Ποιές οι σχέσεις με τους κατοίκους.
  4. Πόσες υποθέσεις και ποιιάς μορφής.
  5. Θηράματα-κυνήγι.
  6. Τί γνωρίζετε σχετικά με το Δρυμό.
5. Δασονόμος - 1,2,3,4,6,8,9,10,12,14.
  1. Αν κατάγεται απ' το χωριό.
  2. Πώς λειτουργούν οι δασικοί συνεταιρισμοί.
  3. Θήραμα-κυνήγι.
  4. Δάσος, φωτιές κλπ, τουρισμός.
6. Γιατρός - όλες.
7. Χωροφυλακή - όλες.
8. Σύλλογος - Αδελφότητες - 8.
  1. Δραστηριότητες.
9. Παπάς - 8.
  1. Καταγωγή-διαμονή.
  2. Κατάσταση του ναού.
  3. Χρήματα-ενορία.

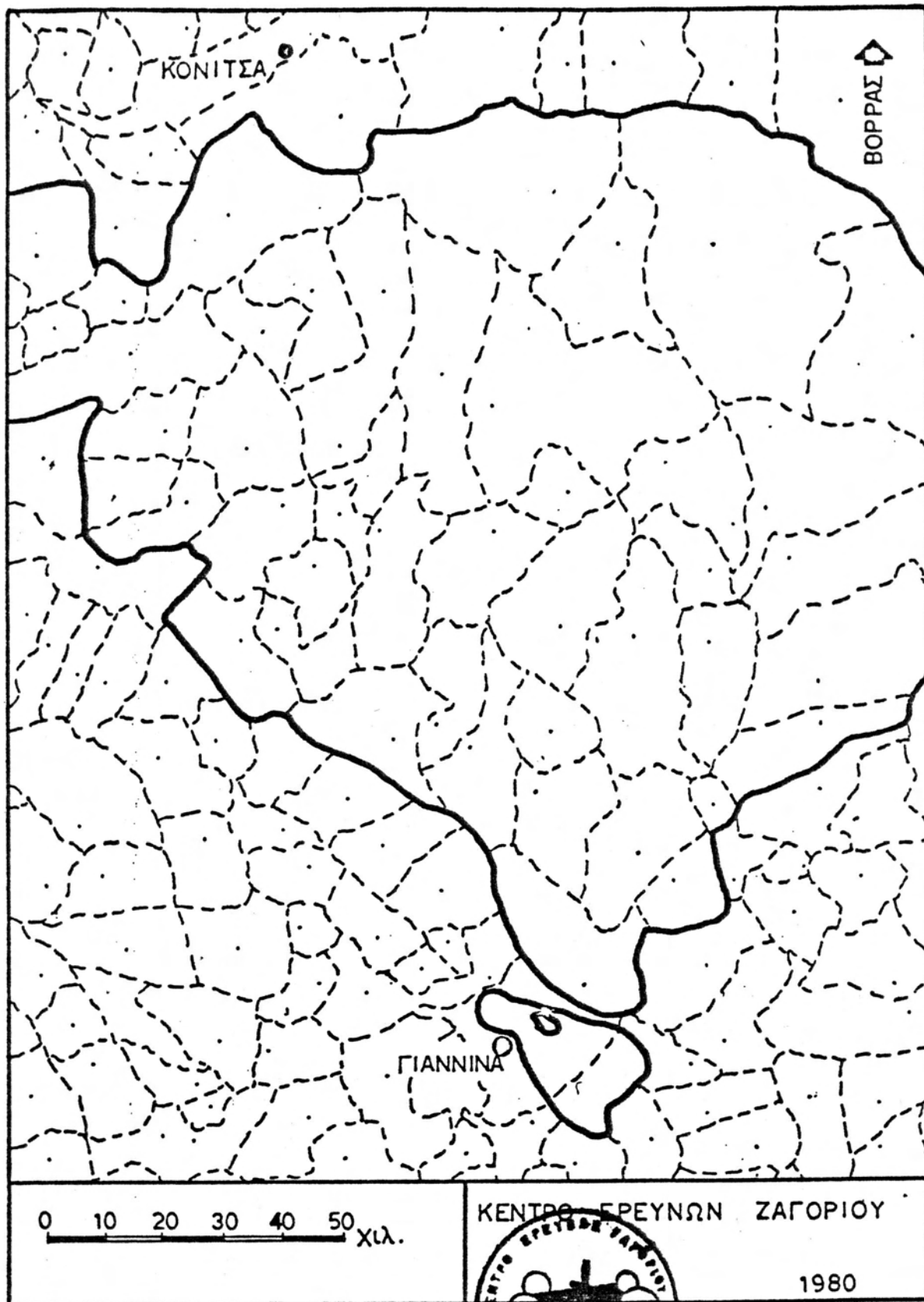
10. Κάτοικοι - 1,2,3,5,8,9,12,13,14,15,16.
1. Καταγωγή-διαμονή.
  2. Οικογενειακή κατάσταση.
  3. Θα φύγετε και σεις ή θα στείλετε τα παιδιά σας στο Γυμνάσιο.
11. Συνταξιούχοι
1. Αν έμεναν πάντοτε στο χωριό
  2. Αν γυρίζουν και γιατί.
  3. Το ταμείο τους.
12. Νέοι - όλες.
1. Ψυχαγωγία.
  2. Τα προβλήματά τους,
  3. και τί προτείνουν.
  4. Γιατί έρχονται διακοπές στο χωριό καταγωγής τους.
  5. Γιατί έφυγαν, αν θα γυρίσουν και με ποιές προϋποθέσεις.
  6. Οι νέοι που κατοικούν με ποιές προϋποθέσεις θα συνέχιζαν να έμεναν στο χωριό.
13. Άλλες ιδιότητες - όλες.

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ. ΑΡΙΣΤΗ. ΑΣΤΡΑΓΕΛΑΣ. ΒΙΚΟΣ. ΒΙΤΣΑ.
 ΒΡΑΔΕΤΟ. ΒΡΙΣΟΧΩΡΙ. ΒΩΒΟΥΣΑ. ΓΕΡΟΠΛΑΤΑΝΟΣ. ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ. ΔΙΚΟΡΦΟ.
 ΔΙΛΟΦΟ. ΔΙΠΟΤΑΜΟ. ΕΛΑΤΗ. ΕΛΑΤΟΧΩΡΙ. ΕΛΑΦΟΤΟΠΟΣ. ΗΛΙΟΧΩΡΙ. ΚΑΒΑ-
 ΛΑΡΙ. ΚΑΛΩΤΑ. ΚΑΠΕΣΟΒΟ. ΚΑΡΥΕΣ. ΚΑΣΤΑΝΩΝΑΣ. ΚΗΦΟΙ. ΚΟΥΚΟΥΛΙ.
 ΛΑΪΣΤΑ. ΛΕΦΤΟΚΑΡΥΑ. ΛΥΓΚΙΑΔΕΣ. ΜΑΚΡΙΝΟ. ΜΑΝΑΣΗ. ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙ.
 ΜΕΣΟΒΟΥΝΙ. ΜΟΝΟΔΕΝΤΡΙ. ΝΕΓΑΔΕΣ. ΝΕΟ ΑΜΑΡΟΥΣΙ. ΠΑΠΙΓΚΟ.
 ΠΕΔΙΝΑ ΑΝΩ. ΠΕΔΙΝΑ ΚΑΤΩ. ΡΑΒΕΝΙΑ ΑΝΩ. ΡΑΒΕΝΙΑ ΚΑΤΩ.
 ΣΚΑΜΝΕΛΙ. ΤΡΙΣΤΕΝΟ. ΤΣΕΠΕΛΟΒΟ. ΦΛΑΜΠΟΥΡΑΡΙ. ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

ΑΙΘΥΣΙΑ

KENTPO EPEYNON ZAGOPIOY
CENTRE DE RECHERCHES ZAGORIENNES

KENTPO EPEYNON ZAGOPIOY
CENTRE DE RECHERCHES ZAGORIENNES

KARTELLA DIAΔPOMHΣ - FICHE DE PARCOURS

ΕΠΩΝΥΜΟ / NOM: . . . . .

ΟΝΟΜΑ / PRENOMS: . . . . .

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ / DATE: . . . . .

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ / BUT DE PARCOURS: . . . . .

. . . . .

ΔΙΑΔΡΟΜΗ / PARCOURS: . . . . .

. . . . .

. . . . .

. . . . .

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΧΩΡΙΩΝ / VILLAGES VISITES: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΩΝ / LIEUX VISITES: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΑΤΟΜΩΝ / VISITES CHEZ DES PERSONNES: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ

KARTELLA EPEYNHTOY - FICHE DE CHERCHEUR

ΕΠΩΝΥΜΟ / NOM: . . . . .

ΟΝΟΜΑ / PRENOMS: . . . . .

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ / NATIONALITE: . . . . .

ΗΜΕΡ. ΓΕΝ. / DATE DE NAISSANCE: . . . . .

ΒΑΣΙΚΗ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ / FORMATION DE BASE: . . . . .

. . . . .

ΑΛΛΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ / AUTRES SPECIALITES: . . . . .

. . . . .

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ / FONCTIONS EXERCCEES: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΑΦΙΕΣΗΣ / DATE D' ARRIVEE: . . . . .

ΑΙΤΙΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ / BUT DE LA VISITE: . . . . .

. . . . .

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ / ADRESSES: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ / DUREE DE SEJOUR: . . . . .

. . . . .

. . . . .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* Νο 1,2,3,4 & 5
Ιωάννινα
- *Πρακτικά Οικολογικής Συνάντησης*
Γρεβενίτι Ζαγορίου, Σεπ.1980, Κ.Ε.Ζ. Ιωάννινα
- *Γενικό διοικητικό σχέδιο του Εθνικού Δρυμού Βίκου-Αώου*
Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα 1979
- *Διαχειριστικό σχέδιο της χαράδρας του Αώου*
Υπουργείο Συντονισμού, Γενική Γραμματεία Περιβάλλοντος,
Αθήνα 1982
- *Οικολογικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες νέων*
Υφυπουργείο Νέας Γενιάς & Αθλητισμού, Αθήνα 1983
- *Ζαγόρι-Μηχανισμοί λειτουργίας ενός ορεινού ελληνικού χώρου*
Αράπογλου Μιχάλης-Διατριβή 3ου κύκλου, Nanterre 1981
- *Μικρή Ζαγορήσια Βιβλιοθήκη (28 τόμοι)*
Λαζαρίδης Κώστας, Ιωάννινα
- *Ηπειρωτικά Μελετήματα-Ζαγοριακά*
Λαμπρίδης Ιωάννης (1839-1891), Ε.Η.Μ 1971, Ιωάννινα